

Доц. О. Юрченко

Чинне право в Україні

(Нарис основних засад)

Частина I

Український Вільний Університет

Мюнхен 1948

П Е Р Е Д М О В А .

Допропонований "Зарис" має своєю метою дати в більше або менше систематизованій формі огляд основних засад і принципів державно-правного порядку й правних інститутів, які протягом близько 30 років (праця, з певними перервами) цілком на більшій частині українських земель, а за останнє чотирьохліття охопили весь простір розселення українського народу, за винятком найдалі висунених на захід околиць т.зв. Бакерсоння.

Нещасливий наслідок визвольних змагань українського народу, який по розпаді російської імперії й австро-угорської монархії 1917-18р.р. відновив був свою національну державність і незалежність, призвів, зрештою, до насильницького прилучення українських земель до радянського державного комплексу, очоленого Москвою й поширеного майже на весь простір колишньої царської імперії, та автоматичного або майже автоматичного запровадження на наших землях суспільно-політичної й державно-правної системи, спільної для всього названого комплексу.

З формального погляду більшість радянських норм і інститутів, чинних сьогодні в Україні, могла б бути названа нормами й інститутами "українського /радянського/ права" (як їх і трактує офіційна радянська правна наука на Україні, а подекуди й законотворча правна думка) в силу зовнішнього оформлення через відповідні інстанції т.зв. Української Радянської Соціалістичної Республіки, наділеної в радянських конституційних актах зовнішніми атрибутами державності й суверенності. Проте, ідеологічна база й фактичні умови суспільно-політичного й державно-правного порядку, пануючого на всьому просторі радянського державного комплексу, не дають нам підстав розцінювати радянські правні норми, чинні в Україні, залежно від "букви" радянського закону як вільний волевияв української правосвідомості, а змушують до трактування їх відповідно до їхнього джерела, як плід чужонаціональної правосвідомості, виростаючої у специфічних умовах історичного розвитку нашої колишньої метрополії й силою поширених на Україну.

Навечене вище змушує нас при аналізі радянських (чинних сьогодні в Україні) правних норм і, особливо, їх ідеологічної генези й законотворчого оформлення вважати раз-у-раз за їх позаукраїнських ідейно-теоретичних і правотворчих періодів.

I. ДЕРЖАВНО-ПРАВНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ВІД КІНЦЯ XVII ВІКУ ПО 1920 РІК.

Протягом останніх 40 років XVII ст. уряд цариці Катерини II, проводячи послідовну політику русифікації прилучених у різні часи до російської імперії т.зв. окраїн, спромігся скасувати рештки автономного ладу на українських землях: Слобожанщині (1765 р.), Запоріжжі (1775р.) і Гетьманщині (1764 і 1781рр.). Правобережжя й західні землі, що перебували в складі польської держави, по розборах останньої (1772, 1793 і 1795 р.р.), було поділено між Росією й Австрією. Правобережжя по Збруч і Буг відійшло до першої, Галичина й Холмщина - до другої. По 1815р. Холмщина опинилась у складі відновленої (в урізаних кордонах) і пов'язаної унією з Росією гетьманської держави, т.зв. "конгресувки". З ліквідацією останньої Холмщина поділяє долю польських територій, включених безпосередньо до складу російської імперії.

1774р. Австрія окупувала приналежну Молдавії Буковину, північна частина якої була заселена українцями.

Закарпаття, що з початку XIV в. входило до складу угорського королівства, разом з останнім також опинилась у рамках австрійського державного комплексу.

1812 р. Росія анексує приналежну Туреччині Бессарабію з її північними, заселеними українцями теренами.

Починаючи з останніх років XVII ст. і протягом перших десятиліть XIX в. вже в складі російської державної системи, продовжувався процес дальшого розселення української людности й збільшення її національної території. Так було заселено південні степи аж до моря, північний Крим, Кубанський край, Ставропольщину, кавказьке Чорномор'я.

Українські землі в складі російської імперії не становили будь-якої адміністративно-територіальної цілості. Головний масив їх у XIX в. був включений разом з Кримом і Бессарабією в ряді десятиох російських адміністративно-територіальних одиниць-губерній, що, в свою чергу, були зведені в три генерал-губернаторства: Київське, Харківське й Новоросійське (Степова Україна з Бессарабією й Кримом). Холмщина з 1812 р. була виділена з складу "Приамурського краю" (кол. конгресова Польща) й оформле-

на як окрема губернія в рамках київського генерал-губернаторства. Українське Полоння було включене до губерній Курської й Воронізької (в основному російських). Підляштя перебувало в складі Гродненської губернії Вилицького генерал-губернаторства (литовсько-сілоруські землі).

Переселена 1792 р. на Кубань частина колишніх запорожців була організована спочатку як Чорноморське козацьке військо, а 1832 р. перейменоване (по приєднанні до нього т.зв. лінійських козаків російського походження) на Кубанське. Кубанський козацький край ставовив окрему адміністративно-територіальну одиницю з певними елементами автономії (в основному, стасового козацького характеру). Інші заселені українцями північнокавказькі терени перебували в межах новоросійської й ставропільської губерній т.зв. Південно-східного краю й частково Области Війська Донського.

Українська Галичина в межах австрійської імперії була пов'язана з прилученнями до Австрії польськими теренами в одну територіальну одиницю, що дістала в наслідок революції 1848 року крайову автономію, переваги якої в силу специфічних національних, суспільних і господарчо-культурних умов і стосунків край дістав польський елемент.

Буковина з її мішаною українсько-румунською людністю була відокремлена 1849 р. в особливий "коронний край".

Закарпатські українські землі, тільки пов'язані адміністративно з Угорщиною, будучи поділені, як і ціла територія, на т.зв. комітати, не становили адміністративної цілості.

З усіх українських земель певними територіально-становими автономними правами користалась Кубань, яка, проте, була позбавлена прав на національно-культурний розвиток. Галицько-буковинська українська людність мала певні забезпечені національні права в межах своїх автономних (мішаних національно) країв. Увесь масив великоукраїнських земель і Закарпаття не мав жадних прав на самобутнє національне, адміністративне, правне або культурне існування.

Винливі події першої світової війни принесли тимчасову окупацію Галичини й Буковини Росією і, навпаки, Холмщини та Західної Волині Німеччиною й Австро-Угорщиною.

Революція 1917 р. стимулювала відродження української держави на наддніпрянських землях у вигляді Української Народньої Республіки, яка спочатку декларувала своє перебування в федеративному зв'язку з іншими частинами кол. російської імперії, а згодом (22 січня 1918р.) - своє повну самостійність. Політичні й воєнні обставини, породжені війною УНР з постолю на місці кол. царської метрополії совєтською республікою, призвели до військової інтервенції Німеччини й Австроугорщини. Під час останньої, в наслідок державного перевороту, УНР була заступлена Гетьманською Державою, яка, в свою чергу, по революції в двох названих вище країнах, в листопаді 1918р., знову була замінена в наслідок загального повстання УНР.

Отже разом з розпадом Габсбурзької монархії у Львові було проголошено Західньо-Українську Народню Республіку, що мала охоплювати українську Галичину, північну Буковину й Карпатську Україну. Фактично влада ЗУНР поширилась тільки на більшу частину Східньої Галичини (без Львова). Буковина була окупована і згодом анектована Румунією. Карпатську Україну після невдалих спроб зв'язати з ЗУНР утримали в своїх руках угорці, а незабаром, під час короткотривалого совєтського режиму в Угорщині, її окупувала й прилучила до себе Чехо-Словаччина.

22 січня 1919 року було декларовано об'єднання УНР і ЗУНР, яка відтепер діставала назву Західньої Области УНР (ЗОУНР). Обидві державні українські формації, вступивши в тісний державний зв'язок між собою, залишили, проте, тимчасово певну конституційну і правну окремітність. Нечасливий розвиток боротьби за українську національну соборну державу призвів до фактичної ліквідації ЗОУНР влітку 1919р., коли Галичина й північно-західні землі (західня Волинь і Холмщина) опинились під польською окупацією. Ухвала Ради Послів у Версалі з 14 березня 1923р. санкціонувала приєднання цих територій до Польщі.

Нерівна боротьба між УНР і совєтським режимом, що тривала з 1917 по 1920 р., закінчилась прилученням Наддніпрянської України до совєтського державного комплексу, в складі якого вона була оформлена як зовні окрема державна формація - Українська Радянська Соціалістична Республіка.

Кубань наприкінці 1917р. перетворилась фактично на окрему державу, пов'язану стосунками федерального типу з сусідніми козацькими країями Доном і Терекон, а також з урядом південноросійської протирадянської диктатури ген. Денікіна. Окупована 1920р. радянською владою Кубань була перетворена на звичайну адміністративну одиницю російської радянської республіки (тепер Краснодарський край) без будь-яких елементів автономного урядування. Така ж доля спіткала й інші українські терени на Північному Кавказі. Північнокримські райони (українські) ввійшли до складу Автономної Кримської Соціалістичної Радянської Республіки (частини РСФСР), 1944 р. перетвореної на Кримську область. Північно-бессарабські повіти потрапили до складу цілої Бессарабії, що початково була оголошена Молдавською Радянською Республікою, а згодом окупована й приєднана до Румунії.

II. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В СКЛАДІ РАДЯНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО КОМПЛЕКСУ.

Отже, в наслідок політично-територіальних пересувань і перемін, спровокованих першою світовою війною і революціями, вибухлими в ході її, українські землі були поділені між чотирма державними організаціями: Радянським Союзом, Польщею, Румунією й Чехо-Словаччиною. Найбільший масив - Надніпрянська Україна - формально становила окрему державу (в рамках радянської федерації). Інші ці радянські українські території автономних прав не мали й не становили адміністративної цілості. Закарпатсько-українські землі в складі польської держави були позбавлені політично-правної самобутності і в адміністративному розумінні поділені між окремими воєводствами. Аналогічний стан речей ми спостерігаємо й на буковинсько-бессарабських українських територіях. Карпатська Україна, називана офіційно в Чехо-Словацькій республіці "Прикарпатська Русь", становила окрему адміністративну одиницю ЧСР і з певними правами самоврядування, але без автономії, хоч це й було обумовлене договором у Сан-Жермен, що ним держави Антанти регулювали долю австрійської спадщини.

З 1938 р. починається новий період територіальних змін і пересувань кордонів, що кардинально відбивається на долі україн-

ських земель. Восени 1938р. Закарпаття дістає досить широкую автономію в зв'язку з перебудовою цілої Чехо-Словацької Держави. Але разом з тим частина закарпатської території потрапляє до рук Угорщини. В лютому 1939р., при розпаді ЧСР, Карпатська Україна стає на короткий час самостійною державою, яку незабаром, не зважаючи на героїчний опір, окупує Угорщина. У вересні 1939 р., під час розгрому Польщі націонал-соціалістичною Німеччиною, ССРСР, використавши національно-етнічний момент, окупує західноукраїнські землі (по Сян і Буг) та оформлює їх приєднання до себе (в включенням до складу УРСР) договором з Німеччиною з 23 вересня 1939р. і постановою інспірованою окупаційною владою Українських Народніх Зборів у Львові (в жовтні 1939р.). У липні 1940р. Советський Союз, загрожуючи війною, змушує Румунію відступитись від Бессарабії (як колиш. російської провінції) і Північної Буковини (знову ж з національно-етнічних засад). Українські райони цих областей включаються до складу УРСР.

Німецько-советська війна 1941-45р.р. призводить до тимчасової німецької (й частково румунської) окупації українських теренів, під час якої українські національно-самостійницькі чинники розгортають енергійну діяльність політично-виховного й воєнного характеру з метою відновлення самостійної й соборної української держави. Боротьба ця, проведена на два фронти: проти нового і старого окупанта, не призводить до успішних наслідків. ССРСР вельми повернути під свою владу втрачені українські території, приєднавши до себе також і Закарпаття. Отже, з кінця 1944р. майже вся українська національна територія (за винятком Холмщини й Лемківщини з Перемишлем) об'єднується в рамках советського державного комплексу. Забузькі й Засянські околиці, в наслідок договору між УРСР, Білоруською ССР, Литовською ССР і сателітним до ССРСР варшавським урядом 1944р., було відступлено Польщі. Зважаючи на повну політичну залежність останньої від Москви, можна вважати, що й ці давні українські землі перебувають під контролем ССРСР. Останні події на теренах т.зв. Закарпаття допровадили фактично до незукраїнізації їх. Переважна більшість української людини, на підставі договору про зміну населення між УРСР і Польшею, згідно з яким українці з-за Бугу й Сяну мали виїхати до УРСР, а галицькі поляки - до Закарпаття, була силою змушена покинути свої оселі, не зважаючи на впертий і тривалий опір, підтриманий національною

військовою силою - Українською Повстанською Армією (УПА). Рештки українців , до їм понастило уникнути виселення на Схід, переселені до Закарпаття , здобутих від Німеччини, областей повоєнної Польщі.

П. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОВЕТЬСЬКОГО ПРАВНОГО Й ДЕРЖАВНОГО ПОРЯДКУ.

Ідеологічною основою советського правного порядку й державної організації є єдино визначена й безроздільно пануюча в громадсько-політичному житті советської держави комуністична, т.зв. марксо-ленінська доктрина. Основні засади останньої в царчі права й держави базуються на твердженнях, виголошених і розроблених одним з фундаторів т.зв. наукового соціалізму німецьким соціалістом XIX віку Фрідріхом Енгельсом, який був найближчим співробітником Карла Маркса, до його ім'ям названо згадану доктрину в її початковому вигляді, а також теоретиком і вождем російського комунізму - Леніним й фундатором советської держави Володимиром Ульяновим - Леніним й, нарешті, теперішнім її головою Йосифом Джугашвілі - Сталіним.

Головні постулати марксо-ленінізму зводяться до такого: Люди в процесі боротьби за своє біологічне існування й за опанування сил природи, який виявляється в їх господарчій діяльності, вступають один з одним в т.зв. виробничі стосунки, що визначають початкову й основну економічну базу людського суспільства, названу в діалектично-матеріалістичній соціології (що становить філософську основу марксо-ленінізму) "реальною базою". Розвиток суспільства, споводований розвитком суспільної техніки й породженим ним процесом ускладнення виробничих стосунків, призводить до поділу суспільства на особливі, складені на основі спільного місця в суспільному виробництві й організації, групи - суспільні класи. До класової диференціації спричинилось відокремлення організаторських функцій від виробничих. Група (класа) організаторів, становлячи звичайно меншість у суспільстві й не беручи (або беручи в мінімальному розмірі) особистої участі у виробленні споживчих цінностей, прагне разом з тим забезпечити своє пануюче становище проти численної класи безпосередніх виробників,

плодом праці яких вона (класа організаторів) живе. Найголовнішими класовими групами в різні історичні епохи, за твердженням першого програмового документу марксизму Комуністичного Маніфесту, складеного 1847р. Марксом і Енгельсом, були рабовласники і раби в античному світі, феодали й кріпаки - в середньовіччі, капіталісти й пролетарі - в нові часи. Проте, крім цих головних груп, у суспільстві кожної епохи існували ще інші групи й прошарки з менше яскраво окресленими класовими ознаками (селяни, ремісники, дрібні буржуа, особи різних професій тощо). Класовий поділ супроводиться боротьбою класів, інтереси яких антагоністичні.

Ускладнення виробничих стосунків, виникнення класової суспільної структури й класова боротьба призводять до створення над "реальною (економічною) суспільною базою" - "ідеологічних надбудов" у вигляді релігії, суспільного устрою, права, тержави тощо. Надбудови утворюють ідеологічно-організаційний уклад суспільства. Свідомість суспільно корисного й суспільно шкідливого створює систему певної поведінки - суспільну мораль. У класовому суспільстві, як і всі явища соціального життя, мораль може бути лише класовою. Морально-обов'язучим тієї або тієї класи є те, що є корисним для інтересів класи в цілому. Пануюча класа прагне накласти свою мораль усьому суспільству, щоб затримати порядок, який забезпечує її гегемонію. Проте, усвідомлення уярмленими класами своїх інтересів й породжені цим процесом їх власні моральні норми стоять наперекорді цьому. Тим то суспільний порядок, побудований на класовому пануванні, не може бути втриманий самим лише авторитетом пануючої класи. Він потребує примусу як знаряддя для свого збереження, примусу, який спирається на організовану силу пануючої класи. Система примусових норм (з морального кодексу соціальної верхівки), що регулюють в інтересах пануючої класи суспільні стосунки, є право. Отже, право як історична категорія постає в статії поділу суспільства на класи і є знаряддя провідної групи для організації суспільного устрою в її інтересах.

Виникнення права можливе лише за наявності апарату примусу, створеного пануючою класою^{х/}. У зародку такий апарат можна

х/ Бо, за Леніним, "право - ніщо без апарату, здатного ЗМУШУВАТИ ДО ДОДЕРЖАННЯ НОРМ ПРАВА".

знайти вже в суспільній організації кочових племен. Отже, можна говорити про наявність правових норм уже в бездержавних суспільствах ^{xx}. Проте, своє завершення класова суспільна організація, оперта на розвинутий апарат примусу, знайшла лише в осілих суспільних організаціях. Такі територіально-громадські союзи дістали назву держави. І так, за визначенням Леніна держава, як і право, постають "там, тоді й тією мірою, де, коли й якою мірою класові протиривності не можна примирити". Держава є "машина для насильства однієї класи над іншою", а правові норми, оформлені в державній системі у вигляді законів, є "вираз волі класу, що здобули перемогу й держать у своїх руках державну владу" (Ленін).

Суспільна й культурна історія людства, за Енгельсом, знала "три великі епохи цивілізації й три великі форми уярмлення" (рабство, кріпацтво, наймана праця). Цим епохам і "формам уярмлення" відповідають створені ними три правові системи й три форми державної організації. Доба античного, рабовласницького господарства породила, за Марксом, "перше всевітнє право суспільства, що складалося з товаровиробників", тобто римське право. Останнє як право, побудоване на базі широко розвинутого товарного господарства, створеного в наслідок масово застосовуваної й використовуваної праці рабів, було, на думку Енгельса, таким класичним юридичним виразом "життєвих умов і конфліктів суспільства, в якому панує приватна власність, що все пізніше законодавство не могло внести в нього суттєвих змін". Античне суспільство, вільні члени якого (рабовласників) були зацікавлені в посіданні максимуму продуктів з міною цінністю, тобто товарів, вироблених невільниками - продуцентами, потребувало оборони цього посідання силою правового примусу. Створена з цією метою система римського (передусім, приватного) права, як система першого розвинутого на засадах приватної власності (для товаропосідачів - рабовласників) суспільства, стала класичною для всіх наступних суспільних формацій, що в них, більшою або меншою мірою, існували стосунки приватної власності.

Державна форма античного світу, залежна від переваги в суспільно-господарчому і політичному житті тих або тих верств рабовласників, знайшла своє виявлення в монархії, аристократичній республіці (при наявності гегемонії великих рабовласників) і ^{xx} природно, тут можна говорити лише про звичаєве право.

демократичній республіці (при наявності активної участі в політичному житті ширших верств дрібних рабовласників).

Епоха середньовічних натурально-господарчих стосунків створила феодальну систему суспільно-політичної й правової організації. Ця доба, як каже Ленін, утворила право, що відповідало " особливій системі поміщицького (і селянського) прощоларства і виявлялось у масі не оформлених "правом" (очевидно, законом? прим. наша) побутових стосунків". Основою середньовічного, феодального суспільства було велике земельне володіння, за словами советського правника Делісова, " велика земельна власність" (див. "Большая Советская Энциклопедия", розділ "Право"), і головним завданням феодальної правової системи була оборона його. Панування сеньйорів і поміщиків над "ніждними" й кріпаками забезпечувала державна форма побудованої на васально-ленній ієрархії або становій організації землевласників (пізніша доба) монархії.

Великий промисловий переворот руйнує феодальну господарчо-політичну суспільну будову. Нове капіталістичне буржуазне суспільство, що подібне до античного, є суспільство товарове, в якому, проте, на відміну від давнини й середньовіччя продуцентами є не раби й кріпаки, а "вільні від особистої залежності й засобів виробництва" пролетарі, створює свою правну систему, що регулює суспільно-політичні й громадсько-правні норми в інтересах нової пануючої класи - власників засобів виробництва - капіталістів. Зокрема в галузі приватного права ця епоха схарактеризується майже повсюдно й цілковитою рецепцією римського права. Певний виняток становить англійське *common law*, що в силу специфіки розвитку історичного процесу Англії є наслідком компромісу старих, феодальних і нових, буржуазних правових понять і інститутів. Класичним втіленням буржуазного права, права, що "відбило повну перемогу буржуазії над феудалізмом і, зокрема, найповніше відтворило норми римського права", було французьке пореволюційне право з його класичними Наполеоновими кодексами.

За форму державної організації капіталістичного суспільства в період його розквіту править політична демократія (яка є прихована форма буржуазної диктатури) у вигляді конституційної монархії й республіки. Наявність т.зв. тотальних режимів, посталих по другій світовій війні, настала по смерті перших "класиків"

марксистаму Маркса й Енгельса, і була кваліфікована їх комуністичними інтерпретаторами й наступниками Леніним і Сталіним як наслідок "загнивання капіталізму" в його "останній стадії - імперіалізмі" й "найгостріша форма панування фінансового капіталу".

Дальший розвиток виробничих сил і стосунків має призвести до революції пролетаріату, яка призведе до заступлення буржуазного суспільного порядку соціалістичним, що перейде на другій стадії розвитку в комуністичний. За цього порятку знаряддя виробництва стануть власністю всього суспільства. Це призведе до знищення поділу останнього на класи і зробить непотрібним самий апарат класового пригнічення - державу. Вона, як казав Енгельс, має бути, "поруч старої форми й ткацького верстату, здана до музею". Проте, на відміну від анархістів, що завданням соціальної революції вважали негайне знищення будь-якої форми державної організації, марксо-комуністи обстоювали доконечність збереження держави як форми диктатури пролетаріату, спрямованої на "придушення опору експлуататорських класів" на весь "переходовий до комунізму період". Протягом цього часу має відбуватися процес "відмирання" держави. Енгельс вважав, що ця держава, властиво, вже не в державі в повному розумінні цього слова й навіть гадав, що суть цієї суспільно-політичної формації переходового періоду точніше була б визначена німецьким словом *Gemeinde* (громада). Остаточне побудування безкласового, комуністичного суспільства, опертого на принципі "Від кожного за його здатностями, кожному за його потребами", буде кінцем суспільної організації, підтримуваної примусом. У комуністичному суспільстві, позбавленому соціальних суперечностей, відпадає потреба в примусі. Людина безкласового суспільства усвідомлює ясно, що є суспільно доцільне й що недоцільне. Її особисті уподобання й бажання не можуть розходитись з суспільною рацією. Вона є вільна, бо воля - це "усвідомлена доконечність". Отже, відбувається "перехід з царства доконечности до царства волі" (Енгельс). У таких умовах зникає потреба в примусових нормах - праві, й апараті примусу - державі. Суспільну поведінку людей визначає мораль, і веління моральних авторитетів заступають державні закони.

Росія з усією сукупністю підлеглих їй країн (російська імперія) перша стала на шлях "соціалістичної революції" й побудування нового суспільства, шлях до якого мала торувати держава "пролетарської диктатури" у вигляді советської республіки.

Вивчення понад 30-річної історії цієї останньої, а також огляд розвитку її державних і правових форм дозволяє встановити, в основному, такі етапи розвитку советської державної організації й правового порядку, а також пов'язаної з ними еволюції комуністичної державно-правної доктрини: 1. ДОБА ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ (1917 - 1921 рр.). 2. ДОБА ЦЕН"у (1921 - 1930 рр.). 3. ДОБА "СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ" (1930р. і до наших днів).

Завдання, поставлені представниками т.зв. "революційного марксизму", пізніше оформленого як комунізм, у галузі політично-правного порядку ще перед закінченням ними державної влади, знайшли свій вираз у творчих ідей ідеолога й вождя російської більшовицької (тоді ще соціал-демократичної) партії В.Леніна, що в брошурі " Держава і революція" накреслив шляхи процесу "ламання державної машини буржуазії" й організації диктатури пролетаріату. Захопивши владу в свої руки, "революційні марксисты" - більшовики мали зліквідувати, знищити всі попередні устроєві форми й побудувати, спираючись на створені в процесі революції "совєти" (ради робітничих і солдатських депутатів), новий, абсолютно відмінний державний устрій " пролетарської диктатури". Основними ознаками його мали бути : суворая виборність усіх державних посад, знищення централізованого державного апарату з його численною бюрократією, безпосередній контроль робітництва й селянства над роботою державних установ згори донизу. Така державна формація мала, по суті, одну основну мету - знищення решток старого "буржуазного" політичного порядку й "придушення опору експлуататорських класів". У галузі права "нова епоха", за словами Леніна, мала початись "руйнуванням усієї буржуазної законності".

Проте, перші ж місяці існування республіки совєтів унесли такі суттєві корекції в намічені плани, що весь хід розвитку першої "пролетарської держави" пішов зовсім відмінними шляхами.

Ліквідація приватно-капіталістичних форм господарювання перенесла функції господаря й підприємця в багатьох господарчих ділянках безпосередньо на нову державу, тим самим збільшивши в дуже великих розмірах компетенцію її, тобто, замість зменшення авторитету й значення державної організації - незмірно посилила їх. Перебрання советською державою на себе багатьох нових (у першу чергу, господарчих) функцій замість знищення бюрократії-привело до гігантського зростання її. Нарешті, принцип відвертої класової диктатури, обстоюваний провідною в советській республі-

ці большевицькою партією, при своєму застосуванні в практичному житті спричинився до нічим необмеженого панування партії, або, правдивіше, її керівної верхівки. Засали виборності або набули формально зовнішнього вигляду, або були відкинуті з огляду на нагачайний "революційний" час. Замість децентралізації державного й адміністративного порядку, що була гаслом й омегою всіх попередніх соціалістичних доктрин і програм, яка була зафіксована в формі системи советів як основи й осердя пролетарського державного устрою, була фактично зведена нанівець виголошеним Леніним принципом "демократичного централізму", який вимагав суворої підпорядкованості всіх державних і громадських інстанцій. Держава "диктатури пролетаріату", яка, за Енгельсом, не була вже державою "в повному розумінні цього слова", замість "вільмрати" почала перетворюватись на справжнього Гоббсового "Левітана".

Новий "революційний правопорядок", установлюваний на руїнах попередньої правової системи, також не зменшив, а збільшив момент примусовості в публічному житті. Лише тепер джерелом цієї примусовості були не "зводи" законів, але численні декрети й постанови уряду, а в судах нічим не регламентована й не нормована "революційне сумління й соціалістична правосвідомість".

Цей перший етап існування держави диктатури пролетаріату, заповнений, головне, збройною боротьбою советського режиму так за своє збереження й зміцнення в самій метрополії, як і за поширення його на терени, що в ході національної революції відновили були своє державне життя й відокремились від імперії. Ці обставини дали привід комуністичним теоретикам і советським історикам назвати цю добу "воєнним комунізмом", тобто періодом, коли елементи комуністичної реорганізації суспільства, як ото: суцільна націоналізація промисловості й торгівлі, запровадження т.зв. "продсвольчої розкладки" на продукти селянського господарства в заміну за передбачене, хоч майже не здійснюване постачання селу промислових виробів, знесення "буржуазної" законності й заміна її "червоним терором" проти "контрреволюціонерів" і "класових ворогів" тощо, - були запроваджені в суспільне життя не як наслідок органічної перебудови соціальних стосунків на засадах нового суспільного порядку, але як надзвичайні засоби, вимушені воєнними обставинами. На карб воєнних обставин було віднесено й фактичне надання советській республіці з перших же тижнів її існування характеру поліційної держави, яка під маркою "права революції"

фактично запровадила режим масового терору, безправ'я й безоглядно-безконтрольного " адміністративного розважання" (усмотрения", за виразом старої російської адміністративної термінології).

Другий період євретського політичного й правового порядку, який почався в 1921 р., характеризується запровадженням т.зв. нової економічної політики (НЕП). В основі останньої лежало повернення господарчого життя євретського комплексу в річище економічного розвитку, базованого на частковому допущенні приватної ініціативи у виробництві й торгівлі й переведення всього господарчого процесу (в тому числі й удержавленого сектору) на рейки товарового виробництва й обігу.

В галузі правового порядку ці зміни в суспільно-економічному житті позначилися, насамперед, декларуванням принципу " революційної законности", яка мусила б бути стабільною й єдиною для всієї держави, а не виявлятиє у безлічі її " рязанських" або " тульських" відмін, за зневажливим висловом Леніна. Взагалі ж, у цей час, за Леніним, " робітничій класі, що здійснює державне керівництво суспільством, потрібні закони, бо воля, якщо вона державна, мусить бути висловлена як з а к о н, установлений владою; інакше слово " воля" - порожнє стрясування повітря". Отже, в цей період можна спостерігати спроби комуністичної диктатури підперти очолювану нею суспільно-політичну будівлю більш або менш сталою правовою базою, засади якої фактично було взято з розбитого в добу воєнного комунізму " буржуазного" правового порядку. Власне, в перші роки НЕП"у євретська правна думка схильна була розглядати нову євретську законність, як певну " поступку" моментам буржуазного правового порядку, як в економіці такою поступкою було допущення приватної ініціативи й застосування метод " комерційного й господарчого розрахунку" в діяльності державних трестів і підприємств. Після невдалої спроби часу воєнного комунізму відразу почати запровадження соціалістичного ладу в господарчому й суспільному ладу країни комуністичний провід був змушений почати відбудову зруйнованого війною (світовою й громадянською), а особливо невдалим соціальним експериментуванням, господарства методами, властивими товарній, капіталістичній економіці. Одна з тез ідейного творця діалектично-матеріалістичної доктрини Маркса говорила, що " право ніколи не може бути влчим

ніж економічний устрій і зумовлений ним культурний розвиток суспільства. Енгельс визнає, правда, за правом здатність "робити поворотну дію на економіку й економічний розвиток суспільства". Проте, ця поворотна дія в разі, якщо не йде "в тому ж напрямі", що й розвиток економіки, "може породити розтрату сил і матеріалу в маорзій кількості". Отож, природно, й советське право періоду НЕР"у не могло не мати "буржуазного" забарвлення. В цей час погляд на правні й правничі інституції, як на явища, потрібні лише тією мірою, якою в суспільстві й економіці діють ще великою мірою стосунки й методи попередніх суспільних формацій, - був загальний. Так, Велика Советська Енциклопедія, напр., констатує, що інститут оборонців (адвокатів) відновлюється советською владою "відповідно до потреб нового торговельно-промислового обороту". Советська правна теорія того часу спирається на Марксове твердження, що право, взагалі, є продукт суспільної нерівності й тому воно властиве суспільним формаціям, побудованим на нерівності. Норми права, наділені примусовою силою, залишаються в суспільному житті діяти, доки існують нерівні стосунки буржуазного суспільства. Створені в добу НЕР"у советські кодекси розглядаються як системи норм, зумовлених НЕР"ом і для його практичних потреб утворених. Характеризуючи Цивільний Кодекс РСФСР, Ленін (наприкінці своєї політичної діяльності й життєвого шляху) вбачав завдання цього кодексу в тому, щоби встановити "грані між тим, що є законне (?) задоволення вимог кожного громадянина, пов'язане з сучасним економічним обігом і тим, що являє собою зловживання НЕР"ом".

У добу НЕР"у советська держава зберігає устроєві засади політичного ладу, встановлені ще в період воєнного комунізму. Завдання режиму в цих умовах ускладнюються суперечністю між товарово- "буржуазним" характером господарчого життя й відповідно зміненим співвідношенням суспільних сил з однієї сторони й устроєвими державними формами "пролетарської диктатури", з другої. Змушена до певного зміцнення політичного режиму й перенесення "класової боротьби" (бодай частково) з ділянки політично-поліційної до сфери економічних стосунків у вигляді часткового допущення приватно-підприємницької ініціативи до обмеженого співіснування з державною й фактично націоналізованою кооперативною промисловістю й торгівлею - советська державна влада, проте, і далі спирається на засади диктаторської, монопартійної організації. Побожвання

втратити в цих умовах провід у політично-державному житті стимулює дальше загострення боротьби так у галузі чинної політики, як і державної теорії проти засад "буржуазної" демократії. (Ідеологічне заперечення виборчої чотиричленної процедури, волі слова й преси, допущення існування інших, крім комуністичної, політичних партій). Вимушена обставинами до допущення "буржуазних" суспільних стосунків, легалізувавши їх частково в рамках, потрібних для їх існування, певних правових норм, комуністична диктатура прагне розв'язати основну суперечність між суспільними розвитковими тенденціями й державно-устроєвими нормами шляхом переведення "буржуазної" господарчої й правової політики "пролетарськими" руками; залишивши в розпорядженні керованої комуністами держави урядові, адміністративні й судові функції, а також керівництво "командними висотами" господарчого життя, здійснюване, проте, методами, властивими капіталістичним економічним формаціям.

Третя доба розвитку советської держави й її правового порядку, а відтак і советської правно-державної доктрини починається з періодом "соціалістичної реконструкції" советського господарчого життя й суспільної структури.

Згадувана вище суперечність між напрямом суспільного розвитку й політичними формами в міру відбудови економіки й породженої цим процесом господарчої, а слідом за цим і суспільної активізації соціально-творчих сил, - ставить існування диктатури під загрозу, усунення якої вона вбачає лише в створенні власної економічної бази (великої державної індустрії) і знищенні господарчо-суспільної основи протикомуністичних соціальних сил, тобто спролетаризування селянства через колективізацію сільського господарства.

Ламання вже в період НЕП"у складених суспільно-економічних стосунків у зазначених напрямках переводиться протягом, т.зв. першого п"ятирічного плану розвитку народного господарства, головне, методами позаекономічного впливу, зокрема, поверненням до терору часів воєнного комунізму.

В суспільному розумінні ця друга "соціалістична революція", переведжена згори пануючою партією, державною владою й органами політичної поліції, - має офіційно зафіксовану мету, - побудування "безкласового суспільства". Вивернення цього процесу мало припасти на закінчення виконання другого п"ятирічного плану -

1936 рік. Тоді офіційно, з трибуни верховної державної інстанції (з'їзду советів СРСР), голова диктатури Сталін заявив, що в со-
ветському союзі більше не існує "антагоністичних клас". Советсь-
ке суспільство складалось на той час з класи промислових робітни-
ків і класи колгоспного (фактично спролетаризованого) селянства
та ряду "прошарувань", як інтелігенція, колективізовані кустарі,
рештки селян одноосібників тощо.

Природна річ, що процес ліквідації "решток капіталізму
в економіці й свідомості людей", теклярованої як завдання п'яти-
річних планів, змусив советську правну думку, оперту на марксів-
ських засадах розуміння права як категорії лише класового суспі-
льства, посилені ще відповідними тлумаченнями з боку офіційних
теоретиків ролі советських правових інститутів за НЕП'у, - дійти
висновків про початок процесу " відмирання " права в умовах побу-
дови " безкласового суспільства". Не 1924 року проф. Гойхберг у
своєму курсі "Господарчого Права" (нова, на думку автора, відпо-
відніша до советських умов назва цивільного права) вважає, що
приписи советських законів у процесі заміни старих буржуазних суспі-
льних стосунків новими, соціалістичними, - втрачають свій нор-
мативний характер, властивий сфері права як породження класового
панування, і набирають характеру "правил", які, зрештою, позбавле-
ні примусового значення, стануть звичайними регуляційними чинни-
ками у суспільних стосунках. Думку про повільне втрачення совет-
ськими нормами свого правового характеру в добу "реконструкції"
висунув і проф. Готовський ("Адміністративно-господарче право").

Ці ідеї, натомість, були гостро засуджені як "лівацькі"
з боку партійного комуністичного провладу. Автор розділу "Право"
у Великій Советській Енциклопедії Денісов, відбиваючи офіційне
наставлення в цьому питанні, пише: " Вороги народу... виображали
перехід до комунізму не як перехід до принципово нових форм пра-
ва, а як відмирання правничої форми взагалі. Вони прагнули злік-
відувати советське цивільне, державне, адміністративне право, а
кримінальне право уявляли лише як сукупність технічних норм і
протиставляли правне регулювання плановому". В іншому місці цей
же автор кваліфікує советське право як " могутнє знаряддя будів-
ництва комуністичного суспільства ".

Таким способом, у третьому періоді розвитку советсько-
го суспільно-державного устрою було фактично переведено ревізію

попередньої марксової теорії, поперше, про обов'язково антагоністичний характер класового суспільства, подруге, про право, як ідеологічну надбудову, властиву лише цьому класовому суспільству. Есупереч попередній тезі Леніна про те, що право існує "там, тоді й тією мірою, де, коли й якою мірою класові противенства не можна примирити", з'являється теза про "соціалістичне право", яке тепер виступає як четверта система в історичному розвитку права після римського, феодального й буржуазного, що діє в суспільстві безкласового панування й обороняє не інтереси пануючої класи, а "непохитно охороняє інтереси народу" (Денісов).

Аналогічне явище спостерігається й у галузі державної організації державного комплексу. Есупереч дефініціям Енгельса й Леніна, що характеризували державу як продукт непримиренних класових суперечностей, функції й атрибути останньої, саме після "ліквідації антагоністичних клас", зросли до такої міри, що привели до фактичного поглинення комуністичною державою всього суспільного й громадського життя. Цей процес супроводився небувалим посиленням зовнішніх акцесуарів державної організації, що залишив за собою в цьому розумінні ряд "буржуазних" демократичних країн, як ото перетворення цілого ряду категорій державних службовців фактично на службово-станові кооперації з запровадженням рангів, уніформ (органи безпеки й публічного порядку, юстиція, транспорт, дипломатична служба тощо, не кажучи вже про збройні сили), орденів, встановлення цілої системи почесних звань і фактично створення й виховання упривілейованої урядовецької й військово-професійної касті.

Обґрунтовуючи це, властиво, нову для марксизму тезу про соціалістичну державу, Сталін ("До питання про державу" - 1939) твердить, що збереження останньої в умовах уже збудованого в СРСР соціалізму зумовлене наявністю "капіталістичного оточення", тобто некомуністичного світу поза межами советської держави. Наявність цього оточення, як твердить Сталін, змушує соціалістичну державу зберегти обидві функції, властиві всім державним формаціям, тобто: оборону проти зовнішнього ворога й придушення внутрішніх ворожих елементів. У соціалістичній, формально, вже без"експлуаторських клас" державі ці останні склалаються, за словами Сталіна, з чужинецьких шпигунів, диверсантів, шкідників, розкрадачів соціалістичної власності тощо. Фактично категорія ворожих режимів

ментів, що зазнали переслідування, найчисленніша, ніж у будь-якій іншій "буржуазній" державі, і складається, головне, з селян і представників інших верств трудячої людности.

Разом з тим советську державу було наділено третьою, до сі невідомою марксістською теорією про державу, функцією господарчо-організаційної й культурно-виховної роботи. Отже, було визначено, що процес побудови нових суспільно-господарчих форм і вироблення нової суспільної свідомости, який, як уважали творці марксістської доктрини, мав би бути наслідком вільної творчости й розвитку бездержавної соціальної спільноти, тепер був покладений на соціалістичну державу. Щоби усунути розбіжність між попередньою марксістською догмою й пізнішими "поправками", які її, власне, аводили нанівець, Сталін оперся на Ленінове твердження про те, що "ми не трактуємо марксову теорію як щось замкнене й недоторканне... ми в тій думці, що для російських соціалістів самостійне розроблення марксової теорії є особливо доконечне". Більше того, советська держава, побудовувачи соціалістичне суспільство, першу стадію комунізму, мусить, за Сталіним, завершити побудування і його остаточної фази - безкласового комуністичного суспільства, яке "в разі наявности капіталістичного оточення" й надалі залишить державну форму організації.

Головною причиною наведеної ревізії марксістських догм про право і державу була та конкретна суспільно політична ситуація, що складалася у наслідок комуністичного перевороту на теренах російського імперського комплексу. "Соціалістична жовтнева революція" з перших же днів свого розвитку перетворила породжений нею советський режим "диктатури пролетаріату" на однопартійну комуністичну диктатуру, утримувану не загальним визнанням, а за допомогою широко розбудованого апарату примусу й насильства. Ця система державного порядку в Росії була зумовлена не тільки соціально-політичним екстремізмом комуністичних теоретиків, але й ідейним, хоч і прихованим напочатку, наслідуванням традиційної російської великодержавної організації й політики. Ліквідація господарче й суспільно незалежних верств, переведена частково 1917 - 20 р.р. і завершена 1930 - 31 р.р., фактично не знищила класового поділу й класового поневолення, лише змінила характер. Першого й до краю посилила друге. Виникли численні класи міського

робітництва, спролетаризованого селянства та інші верстви, визискувані державною владою, що її апарат перебуває в руках партійної й бюрократичної еліти, яка в нових умовах становить нову пануючу класу. Новий, пануючий у советській державі економічний порядок, називаний там соціалістичним, хоч і позбавлений наявності приватно-капіталістичних моментів в організації господарчого процесу, побудований, проте, на принципах товарово-капіталістичного господарства яскраво монополістського типу й тому правдивіше мав би бути окреслений як державно-монополістичний капіталізм.

Наведені обставини зумовляють потворне розростання примусових атрибутів суспільної організації у вигляді советських державних і правових форм, замість їх проклямованого марксо-комуністичною думкою "відмирання".

Розгляд комуністичної державно-правної доктрини й практики промовляє за те, що комуністична державна теорія може бути віднесена частково до теорій, які базують постання, розвиток і природу державної організації на "праві сильного" й гоні до панування, частково до т.зв. теорії добробуту, що, поставивши за мету держави суспільний добробут, фактично обстоє все поглинаючу опіку державної влади над життям суспільства й окремих його членів та надання державі виразно поліцейського характеру.

IV. СОВЕТСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ПРАВО.

I. Виникнення й перші стадії розвитку советських державних форм.

Основним суб'єктом державної влади, центральної й місцевої, який дав назву всій сукупності явищ політично-правного, господарчо-суспільного й навіть духово-культурного життя очоленого комуністичною Московою державного комплексу, є "ради депутатів трудящих" (по-російському - "совети", звідки походить їх міжнародня назва), називані до 1937 р. "радами робітничих, селянських і червоноармійських депутатів", а до березня 1918р. - "радами робітничих, солдатських і селянських депутатів".

Виникнення советів як форми політичного проводу сягає 1905 р., коли під час першої російської революції в Петербурзі

постала створена соціалістичними організаціями рада робітничих депутатів, яка мала бути провідним політичним центром революційного робітництва російської столиці. Придушення революційного руху кладе кінець існуванню першого російського союзу.

В перші тні революції 1917р. заходами соціалістичних чинників у Петрограді було створено раду робітничих і солдатських депутатів, що стала революційним провідом для повстання проти царського уряду робітників і воєнків столичної залоги, які приєдналися до революції. Петроградський совет від самого початку свого існування почав відігравати дуже поважну роль у житті не тільки самої російської столиці, але й у справах цілої держави. Все саме створення першого революційного т.зв. Тимчасового Уряду було наслідком компромісу між Тимчасовим Комітетом Державної Думи (старий російський парламент) і "органом революції" (як висловився російський історик Платонов) - петроградським советом, який відразу ж привласнив собі функції контролю над урядом.

Протягом першого революційного місяця по всіх більших і менших містах виникли "совети" на зразок петроградського, а незабаром відбувся всеросійський з'їзд їх, що вибрав постійний центральний орган - Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦИК). Діяльність советів, що захопились коло "зміцнення й поглиблення зобутків революції" та фактично перебрали на себе певні урядові, адміністративні й контрольні функції, поруч тимчасового уряду. Цього місцевих органів і органів місцевого самоврядування, створила в країні стан владання. В перші місяці революції провідна роль у советах належала, в основному, поміркованим соціалістичним групам. У неросійських щодо складу людини краях поважне місце в місцевих советах посідали представники національних (переважно соціалістичних) угруповань.

Скрайня соціалістична група, соціал-демократична партія більшовиків, очолювана В.Леніним, прагнучи переведення в життя соціальної революції й захоплення державної влади, вирішила використати значення советів як революційних чинників, захопити в них провід та використати совети як знаряддя до повалення тимчасового уряду й запровадження "пролетарської диктатури". Ленін, висунувши як бойове гасло своїй партії вимогу: "Вся влада советам", розробив разом з цим у своїй брошурі "Держава й революція" тезу про совети як форму державної влади за диктатуру пролетаріату.

Широко проваджена, щедра на обіцянки агітація серед розбурханих революцією і стомлених кількарічною війною та породженою нею господарчою кризою російських робітничих і вояцьких мас здобула на осінь 1917р. більшовикам перевагу в більшості російських советів.

7 - 8 листопада 1917 р. більшевицький провід, спираючись на опанований ним петроградський совет, перевів державний переворот і передав формально владу, здобуту від поваленого тимчасового уряду, скликаному саме на ці дні другому всеросійському з'їздові советів, в якому більшість становили також представники більшевицької партії та ще деяких близьких до неї лівих соціалістичних груп. З'їзд обрав новий центральний виконавчий комітет і санкціонував утворення нового, висунутого більшевицьким партійним проводом уряду - Ради Народніх Комісарів (Совнарком), на чолі з Леніним. На місцях владу перебрали опановані більшовиками совети. Переворот був підтриманий, переважно, в центральних російських областях, що становили, за словами Леніна, "природню базу революції".

Щоби взяти під свою політичну опіку найчисельнішу, але розпорошену й неорганізовану народню верству - селянство, було скликано дещо пізніше з'їзд рад селянських депутатів (які існували з перших місяців революції, але дуже помітної ролі в громадсько-політичному житті не відігравали). З'їзд, який складався, переважно, з делегатів самих російських областей, був інспірований і керований більшовиками й їх тодішніми політичними спільниками - російськими лівими соціалістами-революціонерами, що мали деякі впливи серед російського селянства. З'їзд заднім числом схвалив жовтнево-листопадовий переворот і послав своїх представників до ВЦВК.

Новий політичний режим став на шлях ліквідації " буржуазних " демократичних порядків, що почали були встановлюватись у Росії по березневій революції. Советська влада розпустила й зліквідувала обрані на засадах загального й рівного виборчого права органи місцевого самоуправування.

Всеросійські установчі збори, виборам до яких більшевицька диктатура не спромоглась або не наважилась перешкодити й які складались, переважно, з представників протибільшевицьких партій,

були розігнані після одноденного засідання, на якому вони відмовились визнати' советський режим.

Установлення в центральній Росії советського державного устрою з його скрайніми соціальними й політичними тенденціями прискорило процес власної національної й кращої політично-державної самоорганізації серед недержавних досі націй (Україна, Фінляндія, Закавказзя тощо) та областей з самобутніми громадсько-політичними умовами (козачі краї, Сибір тощо). Стже, советський політичний і суспільний лад відразу ж визначився як форма російської державности, хоч, можливо, й накинута російськими екстремістськими політичними групами російському народові проти волі більшости його.

Ідеологічно-політична й суспільна основа нового режиму була визначена виданою третім всеросійським з'їздом советів "Деклярацією прав трудящого й експлуатованого народу".

Советська правнича й історична наука розглядає цей акт як хартію пролетарської революції й, прагнучи пізнати значення цього документу, прирівнює його історичну вагу до ваги англійської Великої Хартії Вільностей XIII віку й французької революційної "Деклярації прав людини й громадянина" 1789 року. "Деклярація" третього з'їзду советів оголошувала Росію "республікою советів-робітничих, солдатських і селянських депутатів", яка "має бути збудована на основі вільного союзу вільних націй як федерація національних советських республік". Далі " Деклярація" визначає засаду нового суспільного порядку, касуючи приватну власність на землю, ліси, надра, оголошуючи націоналізацію банків і транспорту та запроваджуючи як перший крок до повної націоналізації промисловости робітничий контроль на підприємствах.

Остаточне конституційно-правне оформлення новий російський режим дістав на 5 з'їзді советів того ж 1918р., що на ньому було прийнято першу конституцію советської Росії, яка відтепер діставала назву Російської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки.

Новий політичний режим відразу ж виявив себе як монопартійний і тоталістичний політично-суспільний порядок. Усі політичні угруповання, навіть ті, що спочатку йшли поруч комуністів у боротьбі за советський лад (ліві соціалісти-революціонери, соціал-демократи - меншовики - інтернаціоналісти тощо), були вже

найближчими часами відсунуті від участі в керуванні країною й ліквідовані.

Конституція РСФСР, яка визначила новий державний, правний і суспільний устрій метрополії колишньої Російської імперії й була чинна (з невеликими змінами) на її території до 1938р. як також і складений там політичний і громадський порядок, стали єдиним, обов'язковим і незмінним устроям зразком для всіх неросійських країв і теренів колишньої імперії, силою зброї прилучених до створеного червоною Москвою советського державного комплексу.

2. Попирення советського режиму на Україні.

Як уже згадувано раніше, жовтнево-листопадовий переворот у Петрограді не знайшов підтримки на Україні (як майже по всіх неросійських національно й окраїнних теренах кол.російської імперії). Натомість, "жовтнева революція" спонукала створення і сконструйований у перші місяці революції український представничий орган - Українську Центральну Раду - прискорити процес національно-політичної самоорганізації України й відновити її національну державність, проголосивши в своєму 3 Універсалі 19 листопада н.ст. 1917р. Українську Народню Республіку. Цей акт не оголошував повної державної незалежності України. Вона мала перебувати далі в федеративному зв'язку з іншими частинами кол.імперії. Проте, поставши у Петрограді советський уряд Укр. Центр.Рада відмовилась визнавати за федеральний. Отже, фактично з перших днів свого існування УНР стала на шлях самостійного державного життя. Двома місяцями пізніше, 22 січня 1918р., 4 Універсал УНР проголосив формально цілковиту державну самостійність УНР.

Большевицькі організації на Україні відразу ж по листопадовому перевороті вживають заходи до "советизації" краю. Не спромігшись у листопаді захопити владу до своїх рук, вони скликають у Києві в грудні 1917 р. Всеукраїнський 3-їзд рад робітничих і солдатських депутатів, для того щоб повторити в Києві листопадові петроградські полії. УНР, виходячи з засад, до скликуваний 3-їзд не міг би бути повним представництвом трудового народу України, бо склався лише з представників міського робітництва, яке становило менше як 5 частину людности України та то того мало в своєму складі чималий процарок неукраїнців, і воєнків, що їх велика частина складалась також з чужинців з численних російських

військових з'єднань, розташованих на Україні, скликала з'їзд рад селянських депутатів, які б репрезентували найбільш чисельнішу верству українського народу. Об'єднаний з'їзд переважною більшістю виловив довіру Центральній Раді, відкинувши всякі спроби перевороту. Делегати меншості (більшовики й російські ліві соц. революціонери) перебрались до опанованого російськими більшовицькими військовими силами Харкова, де утворили т.зв. "Центральний Виконавчий Комітет Рад робітничих, солдатських і частини селянських депутатів України", що виділив т.зв. Народній Секретаріят з урядовими функціями (як протизагу до Генерального Секретаріату - уряду УНР). Цим було формально започатковано запровадження со-ветського режиму на Україні.

Проте, по короткотривалій перемозі над УНР советська влада під тиском україно-німецько-австрійського війська мусила навесні 1918р. опустити українські терени. ЦВК України і Народній секретаріят було ліквідовано й заступлено Всеукраїнським військово-революційним комітетом, що мав підготувати повернення советського режиму на Україну.

На початку 1918р. заходами емісара центр.комітету російської компартії й народнього комісара національних справ РСФСР Й.Сталіна в Курську було створено т.зв. Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України. Останній слідом за советським військом, яке почало воєнні операції проти УНР, перебрався на Україну, спочатку до Харкова, згодом до Києва. На скликаному в березні 3. Всеукраїнському з'їзді рад було прийнято конституцію "Української Соціалістичної Радянської Республіки", що точно відтворювала конституцію РСФСР.

Остаточне завершення процесу советизації Наддніпрянської України припадає на осінь 1920р., коли уряд і військо УНР, в наслідок ходу воєнних дій, були змушені покинути рідну землю.

Поширення советського суспільно-політичного режиму з його монопартійним спрямуванням припинило на Україні легальне існування всіх некоммуністичних, передусім, українських національних політичних угруповань. Незабаром було усунуто з громадсько-політичного життя й ліквідовано й ті лівосоціалістичні українські групи, що намагалися співпрацювати з пануючою коммуністичною партією в рамках советської державної й суспільної системи. Т.зв. Укр. Комуністична Партія Боротьбістів (утворена з лівого крила Україн-

ської Партії Соціалістів-революціонерів, до їх органом була газета "Боротьба") була змушена до об'єднання з комуністичною партією більшовиків України (частина російської компартії) в березні 1920р. Так звана Українська Комуністична Партія (утворена з лівого крила УСДРП, так зв. незалежників, і потім загальною званою україністами) була ліквідована остаточно 1924 р.

3. Державно-правний стан УСРР у советському комплексі.

Вже в силу самого факту поширення советської влади на українські землі останні ставали в політичному, суспільному й господарчому розумінні інтегральним складником советської державної, економічної й правової системи, що поволі охоплювала переважну більшість просторів кол.російської імперії. Близькість т.зв. "соціально-економічного стилю" (вислів советського правника Архіпова), яку приносив процес советизації відпалих від імперії в ході національної революції країв, фактично виключала можливість будь-якої самотності суспільно-громадського й національно-політичного розвитку останніх.

Силою, що здійснювала політику створення єдиного державно-територіального комплексу, базованого на згаданій вище єдності "соціально-економічного стилю", була суворо централізована політична організація - Російська Комуністична Партія, наступниця російської соціал-демократичної робочої партії більшовиків. Утворена ще наприкінці минулого століття як організація з загально-імперським масштабом діяльності, вона рішуче виступала проти всяких спроб творення окремих, самостійних, соціал-демократичних формацій у неросійських частинах імперії, кваліфікуючи ці тенденції, напр., щодо УСДРП, як "націоналістичні". Революція й зміна назви не принесли принципових змін в ідейних напрямках партії й в її структурі. Правда, з тактичних мотивів провідник і теоретик її В.Ленін скритикував т.зв. люксембургіянські (від імени німецької соціал-демократки Рози Люксембург) тенденції своїх однодумців, що полягали в рішучому відкиданні будь-якого значення національного моменту в суспільно-політичному житті, й висунув був навіть гасло "Повного самовизначення народів аж до цілковитого відокремлення", яким сподівався привернути симпатії недержавних

націй старої імперії до большевизму тоді, коли останні змагався за владу з тимчасовим урядом. У плані здійснення цих тактичних заходів очолюваний Леніним советський уряд видав був другого грудня 1917р. " Деклярацію прав народів Росії", що формально надавала цим останнім право на вільне впорядкування своєї власної долі. З другої сторони большевицький партійний провід і російська советська влада відразу ж уживають усіх заходів, щоби не допустити реалізації гасел названої " Деклярації". Боротьбу за втергання в складі російської державної системи кол. недержавних народів, що не встигли розірвати з нею, або за повернення до неї тих, що вже відокремились, большевизм переводив під гаслами збереження або встановлення в неросійських краях і областях советського режиму "диктатури пролетаріату". РКП, що керувала цією боротьбою на всьому просторі кол. імперії, залишилась і надалі єдиним централізованим політичним тілом. Крайові філіяли її у державних формаціях, що були усамостійнились від своєї цотеперішньої метрополії, а потім знову були сполучені з нею у вигляді советських республік, були оформлені як зовні окремі комуністичні партії, як ото: Комуністична Партія большевиків України, КП/б/Білоруси, Грузії тощо з своїми особливими центральними керівними органами. Фактично ж і галі ці, т.зв. національні комуністичні партії лишались на стані краєвих філіялів, не маючи ані власної організаційної автономії, ані навіть статутів.

Місцеві большевицькі організації на Україні до літа 1918 року не становили однієї організаційної формації й були підпорядковані безпосередньо московському партійному центрові. Лише влітку 1918 року на з'їзді в Москві (під час перебування на Україні німецько-австрійського війська й існування Гатманської Держави) делегатів - комуністів з України було утворено КП/б/У. Представники т.зв. катеринославської групи (Квірінг, Артем та ін.) настирливо виступали проти цього, домагаючись і дальшого безпосереднього підпорядкування партійних обласних (губерніяльних) комуністичних організацій на Україні ЦК РКП. Натомість, інша певна група комуністів-українців (Скрипник, Затонський, Шахрай, Мазлах та інш.) домагались утворення окремої "Української Комуністичної Партії". Більшість з'їзду, діючи за інструкціями Леніна, ухвалила створити "Комуністичну Партію Большевиків України", яка б організаційно об'єднала в межах України осередки комуністичної партії. У березні 1920р. до КПбУ влились рештки ліквідованої по-

становою Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу (на фактичну вимогу ЦК РКП) Української Комуністичної Партії Боротьбістів.

Розуміння органічної приналежності КПБУ до РКП, згодом перейменованої на Всесоюзну Комуністичну Партію - ВКП, як і взагалі большевицьких організацій України до єдиного всеросійського політичного й ідейного руху, було однією з основних ідеологічних засад партійної теорії й політики на Україні. Спроби деякого з комуністів - українців трактувати КПБУ як ідейно-організаційного спадкоємця не тільки партійних формацій РСДРП на Україні, а й лівосоціалістичних українських груп на тій підставі, що до КПБУ влилась певна кількість колишніх боротьбістів і навіть укапістів (теорія " двокорінності " КПБУ Равича-Черкаського), - була гостро засуджена як " націоналістичний ухил ".

Довгий час склад членів КПБУ залишався неукраїнським з походження. Ще 1923р., за советськими ж джерелами, комуністів української національної приналежності в лавах КПБУ було лише 29%. Осіб же, що почували себе належними до українського культурного комплексу, за словами одного з тодішніх поважних партійних урядовців, " можна було полічити на пальцях ".

Відповідно до ленінських ~~наказів~~ тактичних настанов у галузях національного питання єдиному й централізованому ідеологічно, політично й господарчо советському просторовому комплексові було надано зовні федеративної, а спочатку й конфедеративної форми державної організації.

Вже " Деклярація прав трудящого й визискуваного народу " з січня 1918р. оголошувала, що " російська советська республіка утворюється на основі вільного союзу вільних націй як федерація національних советських республік ". Проте, протягом першого року свого існування РСФСР обійняла лише метрополію й середньо-азіатські простори. Неросійські терени її (Туркестан, татарські райони, Якутія тощо) були організовані як " автономні республіки " і " автономні області ". Всупереч своїй назві, РСФСР не була навіть з формального боку федеративною державою, бо не складалась з окремих державних організмів, а становила собою унітарну цілість, що її деякі частини мали автономний статус. Структура органів верховної влади не мала основних елементів федеральної будови, як ото, двопалатність законодавчого тіла тощо.

Змагаючись за прилучення відпалих від Росії національно-державних формацій до советського комплексу, комуністична Москва трактує советизовані терени зовні як суверенні державні утвори.

Здобуті в ході війни проти УНР українські терени були організовані советською владою як Українська Соціалістична Радянська Республіка. Остання, перебуваючи в повній і безпосередній політичній, військовій і господарчій підлеглості до московського центру, формально була визначена як самостійна держава. Влітку 1919 року на вимогу народнього комісара військових справ РСФСР - Л.Троцького було переведено "об'єднання оборони советських республік". За формальною згодою ЦВК УСРР, советська Україна зрікалась власних збройних сил, передавши справу державної оборони урядові РСФСР. Українські лівосоціалістичні попутники советської влади (боротьбісти й "незалежники") намагались боронити збереження окремої української червоної армії, але без успіху. Зокрема, під час голосування в ЦВК УСРР з приводу згаданих змін боротьбісти не наважились голосувати проти законопроекту про "об'єднання оборони", зважаючи на "поважний для існування советської республіки момент". Це був час, коли на Правобережжі активно розвивались операції армії УНР, а на Лівобережжя насувалась армія генерала Ленікіна. В центральних же районах України палали масові селянські повстання.

При організації советського державного урядування на Україні після поновного приходу советської влади наприкінці 1919 року урядові РСФСР було передано безпосереднє керування також і в галузі транспорту, зв'язку, фінансів, яке здійснювалось відповідними народніми комісаріятами РСФСР через своїх уповноважених при уряді УСРР.

Восени 1920р. державний зв'язок між РСФСР і УСРР був оформлений особливим договором.

На підставі останнього, спільні для обох советських республік справи мав вирішувати всеросійський з'їзд советів і всеросійський центральний виконавчий комітет, у складі яких перебували делегати і представники УСРР, репрезентованої на пропорційних засадах. формально постанови й ухвали всеросійських з'їздів і ВЦВК, що стосувались України, потребували ще відповідної акцептації через всеукраїнські ЦВК.

Після закінчення процесу прилучення до советської державно-політичної й господарчої системи відпалих національних організацій було реорганізовано правну форму зв'язків між окремими частинами советського комплексу, досі регульовану у вигляді договорів між РСФСР і советизованими державно-територіальними формаціями.

Влітку 1922 р. ЦВК УСРР виніс формальну ухвалу про утворення Союзу Советських Соціалістичних Республік, що охоплював би всю советську державну спільноту. В грудні того ж року було укладено між РСФСР, УСРР, Білоруською ССР і Закавказькою СФСР союзний договір, схвалений першим всесоюзним з'їздом советів тоді ж. Союзна конституція ССРСР була прийнята ЦВК ССРСР влітку 1923 року й затверджена другим всесоюзним з'їздом советів у січні 1924 року. З певними змінами вона діяла до кінця 1936 року.

Ця реорганізація становила дальший етап розвитку советського політично-територіального комплексу. Основною тенденцією на цьому етапі було правне й устросве оформлення того комплексу як єдиного цілого.

За формальну підставу цих заходів було подано причини ідеологічні, як ото: "інтернаціональна природа советської влади", військові - потреба спільної оборони советських республік проти "імперіялістичних намірів капіталістичних держав", економічні - об'єднання зусиль і господарчих ресурсів усіх советських республік для відбудови зруйнованого економічного життя, суспільні-побудування спільними силами соціального устрою, опертого на - "соціалістичних засадах".

Нове советське державне об'єднання було оформлене як федеральний утвір і назване в конституційному тексті "союзною державою". Дехто з советських правників, як ото: проф. Палієнко, Магеровський, Малицький та ін., схильні були вбачати в структурі ССРСР ознаки конфедерального устрою, які полягали, головне, на декларуванні права виходу з Союзу для окремих союзних республік, названих у тексті конституції "суверенними".

Практична неможливість здійснення цього права дала привід проф. Магеровському вважати цю санкцію тим сильнішою, що "вона ніколи не потребуватиме свого застосування". х/

х/ Союзний договір і конституція не всі советські державні формації постарили в однакові умови. Совет. республіки Закавказзя (Грузія, Вірменія, Азербайджан) входили до Союзу лише посередньо, через ЗСФСР. Була залишена категорія автоном. республік у складі РСФСР, Грузії й Азербайджана. Згодом у складі УСРР було утворено Молдавську АСРР.

Верховними органами Союзу стали Всесоюзний з'їзд, складений на основі пропорційного представництва всіх республік, і Союзний ЦВК, виділений з'їздом як постійний орган і організований за двопалатним принципом федеральних законодавчих тіл. Одна з палат ЦВК - Союзна Рада - утворювалась з'їздом на базі пропорційного представництва союзних республік, друга - Рада Національностей - на базі рівного представництва від союзних республік, автономних республік і автономних областей (по 5 представників від союзної і автономної республіки й по одному - від автономної області).

Союзний уряд складався з так зв. загальних і директивних народних комісаріятів, тобто з органів державного урядування, що поряdkували справами: а) виключно союзній компетенції й, що б) мали здійснювати "директивне керівництво через відповідні інстанції союзних республік". При утворенні СРСР до першої категорії галузей належали: зовнішня політика, зовнішня торгівля, оборона, транспорт, зв'язок, до другої - фінанси, внутрішня торгівля, праця, державний контроль тощо. Згодом компетенція загальносоюзних комісаріятів поширилась ще на нові ділянки урядування (тяжка промисловість в усіх її виглядах).

Уряд УСРР відповідно до норм союзної конституції мав складатись з "директивних" і місцевих комісаріятів, до складу яких початково належали комісаріати земельних справ, внутрішніх справ, юстиції, охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення. З часом юстиція, внутрішні справи, земельні справи й охорона здоров'я були віднесені до категорії директивних галузей.

Таким способом, з компетенції УСРР як союзної республіки було вилучене цілком ряд галузей найважливішого політичного й господарчого значення, як ото: оборона, зовнішня політика й торгівля, тяжка індустрія, транспорт тощо. Звіти уповноважених союзних комісаріятів при уряді УСРР перед ним і законодавчими інституціями республіки мали лише інформативний характер.

Дуже невеликими були також реальні можливості республіканського уряду й у галузі директивних ділянок. Відповідні комісаріати УСРР щодалі більше перетворювались на звичайні виконавчі інстанції союзних центрів. Крім того, в зв'язку з пізнішим поділом інституцій і підприємств директивних галузей на заклади "союзного й республіканського значення", ряд найважливіших об'єктів було

видучено з підпорядкованості республіканським директивним інстанціям.

Більше або менше широкі повноваження за органами влади союзна республіка було застаріжено в галузі місцевих комісаріатів. УСРР мала, напр., власну кваліфікацію. Проте, поперше, кількість республіканських комісаріатів неухильно зменшувалось, подруге, широке застосування союзними органами права встановлювати у згаданих ділянках т.зв. "загальні засади" до краю обмежувало республіканську компетенцію і в цій царині. Загальна ж підпорядкованість цілого українського політичного й громадського життя московському партійному й урядовому центрові на практиці звала на нівець у цих галузях гарантовані конституціями УСРР і СРСР права республіканської влади. Так, на підставі ухвали ЦК ВКП/б/ було уніфіковано систему організації народньої освіти УСРР з такою в РСФСР, дарма що керівництво освіти належало до республіканських галузей урядування.

Спроби такого з високих державних урядовців советської України (Шумського, Солодуба та інш.) домогтися реалізації конституційних прав УСРР і боротись проти систематичного порушення останніх союзними інстанціями закінчились усуненням цих людей з державного апарату й засудженням їхніх тенденцій як проявів "буржуазного націоналізму". Як такий було кваліфіковано й виступи економіста Волобуєва, що констатував фактичну відсутність будь-якої господарчої автономії советської України й визначив економіку її як колоніяльну.

Активізація господарчого, культурного й певною мірою політично-громадського життя народів СРСР, стимульована НЕП'ом, призвела до піднесення національного руху, цілі якого не знайшли свого завершення 1917-21 р.р. через ліквідацію советською владою національних державних утворів, спонукала комуністичний провід до переведення еластичної національної політики, головне, в галузі культури й освіти. 1923р. 12.з"їзд РКПб виніс ряд ухвал у напрямі переведення політики будівництва "культури, національної формою і соціалістичної змістом". Відповідно до цих настанов ЦВК і уряд УСРР видав постанову про "забезпечення рівноправності української культури" і перевів ряд заходів до українізації закладів освіти, культури, а також діловотства в державних установах. Політика українізації, як зазначалось, не сплила процесу щодалі

більшого підпорядкування українського державного й господарчого життя московському центрові. Проте, в культурно-громадській галузі в період 1923-30 рр. з'явилися певні можливості для національно-культурного розвитку. Цей час позначився енергійною діяльністю українських наукових і культурних сил у галузі розбудовання українського шкільництва всіх видів, наукових установ, видавництва, літературної й мистецької діяльності тощо.

Новий наступ комуністичної диктатури на опозиційні елементи й перехід від НЕП'у до т.зв. соціалістичної реконструкції призвів до фактичної ліквідації попередньої українізаційної політики, що виявилася в репресіях проти багатьох представників українського культурного життя, зокрема проти комуністів-українців, які брали активну участь у розвитку українського культурного процесу (нарочні комісари Скрипник, Шумський, письменник Хвильовий тощо), а також в усуненні на практиці української мови з діловодства державних, громадських установ і зменшенні кількості вишукань українською мовою тощо.

Нові, чинні на сьогодні конституції СРСР і УРСР, прийняті 1936 - 1937 р.р., були дальшим оформленням процесу централізації політичного й суспільного життя Советського Союзу.

Основний закон СРСР 1936р. містив у собі лише норми, що визначали структуру Союзу як федерального тіла й стосувались устрою союзних республік тією мірою, якою останні становили складову частину його. Внутрішній політичний і соціальний порядок советських республік визначали, бодай формально, конституції цих останніх. Творці конституційного акту 1936р. вирішили закріпити процес уніфікації всього політично-правного й суспільно-господарчого життя окремих складників советського комплексу вже в самому тексті нового Основного Закону. Сложена Конституція 1936 року докладно регулює всі без винятку галузі суспільно-політичного й державно-правного життя цілої советської країни. Нова конституція УРСР з 1937р. фактично є передрук відповідних розділів з тексту конституційного закону СРСР (розділи про суспільний устрій, органи верховної влади й урядування республік, місцеві органи влади, суд і прокуратуру, основні права і обов'язки громадян, виборчу систему, статті про адміністративний поділ республіки тощо). Як відомо, конституційне право федеральних держав звичайно визначає підставові засади устроєвого порядку для всієї союз-

ної формації, як скажім: основні права й обов'язки громадян, питання про форми державного ладу членів федеральної спільноти, принципи судового устрою тощо. Республіканські федерації, як правило, зумовлюють обов'язковість республіканського устрою для своїх штатів. Звичайно в силу самих федеральних конституційних законів союзних держав, керуваних на засадах правного й демократичного ладу, складові частини їх мусять додержуватись у своїй внутрішній правно-державній організації цих же засад. Напр., конституції окремих штатів північної Америки в силу приписів конституції США не можуть встановлювати в себе монархічного ладу, обмежувати громадянські свободи, трактувати з погляду правного в нерівний спосіб своїх громадян (згідно з конституційним додатком 1865р.), будувати свій судоустрій на засадах, що розбігаються з принципами незалежності й незмінності суддів, прилюдності судового переведення тощо. Проте, поза цим внутрішній державно-правний і суспільно-громадський порядок американських штатів, швейцарських кантонів та інш. державних утворів у складі федеративних спільнот залишається справою їх самих. Советська союзна конституція 1936р., натомість, не тільки визначає політично-громадянські підставові засади устрою окремих советських республік, але майже вичерпно регулює їх суспільно-політичний лад і державно-правну структуру.

Принципи "єдності соціально-економічного стилю" і "інтернаціональної природи советської влади", що, за твердженнями советських правників і соціологів, мали бути стимулами зфедерування советських державних тіл, фактично від самого початку були знаряддями політичної централізації й уніфікації суспільних, правних і устроєвих форм усіх складників советської державно-територіальної системи. Правно-формальне завершення цього процесу відтворено в союзній конституції 1936р.

Отже, весь суспільно-політичний, державно-устроєвий і правний порядок советської України в тих формах, в яких він існує тепер, було визначено конституцією СРСР 1936 року. Конституційний акт УРСР з 1937 року, будучи беззмінним повторенням приписів Союзного Основного Закону, жадного реального самостійного нормотворчого значення не мав.

Разом з уніфікацією устроєво-правних форм усіх складових частин советської держави советське конституційне право по 1936 році виразно підкреслює всеосяжний характер компетенції Союзу, який

майже не лишає місця для фактичної політичної, адміністративної або господарчої автономії окремих союзських республік. Стаття 14 конституції СРСР відносить до компетенції Союзу такі ділянки загальносоюзного значення: а) зовнішня політика; б) зовнішня торгівля; в) державна оборона; г) питання переведення в життя і підтримання союзної конституції; ґ) інші питання, пов'язані з будовою Союзу; д) питання союзного громадянства. Крім того, згадана стаття визначає ще й в галузі союзної компетенції, що стосуються великою мірою життя окремих республік, як то: регулювання господарчого життя (затвердження планів розвитку народного господарства Союзу й окремих республік, керування банковою системою, керування закладами і підприємствами союзного значення, транспорт, зв'язок, фінансова валютна система тощо), нарешті, до союзної компетенції текст статті відносить і ділянки, що цілком або майже цілком стосуються внутрішнього життя республік, а саме: визначення засад земле- й лісокористування, охорони здоров'я, освіти, соціального страхування, встановлення судового устрою, системи державної безпеки і навіть адміністративного повіту окремих республік.

На підставі Союзного Конституційного Акту 1936 р. УРСР була зобов'язана мати конституцію, узгоджену з союзною. Союзні закони застосовувались на її території без спеціальної рецесії з боку республіканської влади і без права останньої на затримання здійснення їх. У разі колізії між союзним і республіканським законом примат належав першому. Союзне і республіканське громадянство, як і за конституції 1928 р., залишилось нероздільним. Отже, всі советські громадяни, що, бодай випадково, перебували на терені УРСР, були водночас і її громадянами, і навпаки - її постійні мешканці, що з тих або тих причин перебували хочби короткий час на терені іншої советської республіки, вважались на той час громадянами цієї останньої.

Суверенітет УРСР мав би бути гарантованим правом її на вихід з Союзу й принципами ст.15 Союзної конституції про те, що поза вимогами ст.14 (про компетенцію Союзу) " союзна республіка самостійно виконує державну владу". Відсутність об'єктивних умов для здійснення першого права й фактична відсутність поля діяльності для самостійного діяння державної влади УРСР поза межами союзної компетенції залишає за цими нормами й надалі їх суцільно декларативний характер.

Верховний законодавчий орган Союзу - Верховний Совет - складається, за зразком федеральних парламентів, застосованим ще 1923р. в будові ЦВК ССРСР, з двох палат: союзної ради, обраної всім населенням Союзу з розрахунку один депутат на 300 тисяч мешканців, і Ради Національностей, складеної з обраних населенням советських державних формацій на засадах паритетності депутатів. Від кожної союзної республіки до Ради Національностей посиляється по 25 депутатів, від автономної республіки - по 11, автономної області - по 5 і від національної округи - по одному. Виконавчий орган ВС - Президія - складається з голови й заступників по числу союзних республік і 24 членів. Обирається на спільному засіданні обох рад ВС.

Урядові функції й далі виконує визначена ВС або його президією рада народніх комісарів, 1946 року перейменована на раду міністрів.

Органами верховної влади й державного урядування в УРСР є однопалатна Верховна Рада, її Президія і Рада Народніх Комісарів (міністрів).

Конституція 1936р. заличила поділ народніх комісаріатів (міністерств) Союзу й союзних республік на три категорії: комісаріатів (міністерств) союзних, союзно-республіканських і республіканських, збільши кількість останніх до мінімуму. На час видання конституції союзних комісаріатів, які безпосередньо здійснювали своє керівництво на всій території Союзу й охоплювали ділянки зовнішніх зносин, зовнішньої торгівлі, оборони, усіх галузей тяжкої промисловости, транспорту, зв'язку, - було 25, союзно-республіканських, що в галузях їх компетенції союзні інстанції діяли через відповідні органи союзних республік і які охоплювали ділянки фінансів, торгівлі, легкої промисловости, харчової промисловости, сільського господарства, державної безпеки, юстиції, охорони здоров'я, - 16 і республіканських, що перебували лише в складі урядів окремих республік і охоплювали місцеву промисловість, комунальне господарство, місцеве сполучення, соціальне забезпечення й освіту, - 5. На 1948 рік загальносоюзних міністерств було 36, а союзно-республіканських - 23.

На підставі закону з 1. лютого 1944р., народні комісаріати оборони й закордонних справ були перетворені з союзних на союзно-республіканські. Таким способом УРСР дістала формальне пра-

во на творення власних військових формацій і встановлення дипломатичних зв'язків з іншими державами. Як і ряд інших правних гарантій, ці норми залишились номінальними. Декляровані в момент великого воєнного напруження, ці конституційні зміни мали підкреслити формальну суверенність окремих советських союзних республік. Практично, цей захід не спричинив майже жадних практичних змін у структурі збройних сил СРСР і його консульсько-дипломатичної служби. УРСР має своїх представників у міжнародних об'єднаннях, проте, як правило, не має своїх дипломатичних місій у столицях інших держав, а також свого окремого консульського корпусу. Головна мета цієї конституційної новели полягала не так у визнанні " потреби союзних республік у навіязанні безпосередніх стосунків з чужими державами " , як про це говорить текст закону, як у бажанні СРСР арифметично збільшити своє представництво, головне, в міждержавних організаціях (ООН). Цілком природньо, що ця тенденція натрапила на опір з боку інших держав і до участі в ООН, напр., крім СРСР допущені з усіх советських республік лише УРСР і Білоруська ССР.

4. Основні засади суспільно-політичного і державного
----- устрою УРСР в період 1919-1937 рр. -----

Советський суспільно-громадський і державно-політичний лад, встановлений з листопада 1917р. в центральній Росії й оформлений конституцією РСФСР 1918 року, по своєму поширенні на Україну був тут фіксований у вигляді конституції УРСР 1919 року.

Ідеологічні засади цього акту було викладено в "Деклярації прав гномого і експлуатованого народу України", складеної за зразком розглянутої раніше "Деклярації" з всеросійського з'їзду советів у січні, 1918 р. і перенесено з певними змінами до конституції РСФСР.

Відповідно до засад - "Деклярації" - державнополітичний лад України мав спиратись на владу рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, що була формою пролетарської диктатури. Основою суспільногосподарчого устрою була націоналізація землі, лісів, напр, промисловости, торгівлі, банків, транспорту. За кінцеву мету запроваджуваного пролетарською диктатурою й советською владою й забезпечуваного ними суспільного ладу мало бути побудування соціального порядку, що знищив би "визискування лю-

дини людиною". Відповідне до цих ідейно-політичних настанов советське конституційне право головну увагу зосереджувало на питаннях суспільної й політичної організації структури, зводячи до мінімуму норми, які стосувались громадянських прав і свобод, що в очах советського законодавця мали підрядне, службове значення.

Ідеологічно-політичним фокусом держави пролетарської диктатури були ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, які, будучи органами державної влади на місцях, водночас творили основу загальнодержавної організації. Вищі органи советської влади аж до верховних укладались на базі делегатських з'їздів від місцевих рад, що мали відбуватись щороку.

Верховним органом советської влади на Україні, згідно з конституцією, був всеукраїнський з'їзд рад, пізніше звичайно називаний з'їзд Рад УСРР, який складався з делегатів з'їздів рад нижчих адміністративно-територіальних одиниць.

З'їзд виділяв з свого складу постійний "контрольний, розпорядчий і виконавчий орган" - Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК), згодом називаний ЦВК УСРР. Останній в свою чергу виділяв як свою ексекутиву Президію ВУЦВК (19 осіб).

Крім того, з'їзд рад УСРР обирав делегатів на з'їзд совєтів СРСР.

Повнота законодавчої влади належала, за конституційним законом, з'їздам рад. ЦВК мав виконувати законодавчі функції в час між з'їздами, які мали розглядати й апробувати діяльність ЦВК. Проте, державнополітична советська практика призвела до того, що з'їзди рад стали дуже нечастим явищем. Останніми часами вони скликались раз на 2-3 роки, а час їх праці не перевищував тижня. Це фактично позбавило з'їзди значення робітного законодавчого тіла. Звичайно вони обмежувались заслухуванням звітів про діяльність ЦВК і уряду, які носили дуже загальний характер, і схваленням попередньої діяльності останніх. Природньо, що до мінімуму короткий час роботи з'їздів виключав можливість будь-якого нормального обговорення всієї маси законів, прийнятих ЦВК у період між з'їздами або запроєктованих на майбутнє.

В таких умовах з'їзди рад набули характеру установи, що її головне завдання полягало в збереженні певних, зовнішніх політично-репрезентативних традицій.

Звичайно законодавчі акти й заходи мав оформлювати "робітний, розпорядчий і контрольний орган" - ЦВК, що його діяль-

ність лешо нагадувала працю парламенту. ЦВК збирався кілька разів на рік на сесії, протягом яких він вислуховував звіти своєї президії й уряду, розглядав і ухвалював законодавчі внески, апробував заходи законодавчого порядку, зитавані Президією в період між сесіями ЦВК. Але щодані роки ЦВК як робітного законодавчого органу також меншала, набуваючи формального характеру. Фактичною інстанцією, що розглядала і схвалювала закони й оформлювала їх переведення в життя, була Президія ЦВК. Остання, будучи екекутивною законодавчого органу, разом з тим виконувала функції найвищої виконавчої влади, тобто такі, що їх звичайно виконує в більшості держав одноособовий носій верховної влади, монарх або президент республіки. Рішуче заперечення советською правовою доктриною принципу розмежування законодавчої й виконавчої влади, властивого парламентарним системам європейських і інших країн і, особливо, дуалістичним структурам американських держав, як такого, що мало б забезпечувати політичну гегемонію класу великих землевласників і буржуазії, створило стан речей, за якого найвищу виконавчу владу було доручено органу, який водночас керував діяльністю законодавчого тіла. На практиці, ^{це} як вже згадувалось, привело до зосередження в руках президії ЦВК всіх функцій і законодавчої, і виконавчої влади. Законопроекти, опрацьовані урядом або відповідними відомчими інстанціями, надходили на розгляд Президії, що видавала їх по схваленні як Постанови ЦВК. Теоретично ці акти могли бути скасовані ухвалою пленуму ЦВК на найближчій сесії, але советській законодавчій практиці такі прецеденти невідомі. В усякому разі постанови ЦВК, видані його Президією, набували правової сили відразу по їх оголошенні.

Найвищим органом державного урядування була Рада Народніх Комісарів, склад якої мав обиратись ЦВК. На практиці комплектування і зміни в складі Раднаркому переводились через ухвали Президії ЦВК, яка тільки звичайно згадувала про них у своїх звітах на черговій сесії ЦВК. Рада Народніх Комісарів УСРР складалась по 1922 році з комісаріятів республіканських і директивних. Останні в своїй діяльності були підзвітні ЦВК УСРР і відповідним комісаріятам ССРСР. До складу уряду УСРР увійшли також уповноважені загальносоюзних наркоматів, призначувані відповідними союзними народніми комісарами й формально затверджені ЦВК УСРР.

Раднарком у зв'язку з монопартійним характером громад-

сько-політичного життя советської держави, будучи в діловому й правному розумінні колегіальною урядовою інституцією, не був кабінетом міністрів у тому розумінні, в якому такий існує в парламентських країнах. Склад Раднаркому не ніс спільної відповідальності за додержання цілості й єдності спільної урядової програми. Властиво, ця "єдність" була в роботі Раднаркому здійснювана більше, ніж будьде, в іншій країні. Але визначала її не солідарно погоджена політично-ділова програма уряду, лише директиви провідного монопартійного центру. Тимто склад Раднаркому не добрався так, щоби він становив певне ціле, всі члени якого взаємно погоджувались на спільну співпрацю, а визначався і змінювався названим вище центром. Спосіб утворення Ради Народніх Комісарів дещо наближався до форми укладання швейцарської союзної ради, члени якої (міністри) обираються парламентом (союзними зборами), а тією ріжницею, що швейцарські міністри обираються на суворо окреслений термін (5 років), тоді як советські народні комісари призначались на невизначений час.

У початковий період існування советського режиму, коли до легального політичного життя були допущені, поруч комуністичної партії, деякі інші політичні групи, при визначенні складу Ради Народніх Комісарів застосовувались подекуди методи, подібні до методів утворення парламентарних урядових кабінетів. Так, 1918-19 рр. склад т.зв. народнього секретаріату Советської України й Раднаркому УСРР добрався на засадах, що нагадували принципи політично-партійної урядової коаліції. До складу названих урядів, крім представників партії комуністів-більшовиків, увіходили також представники лівосоціалістичних українських груп, делеговані, за погодженням з комуністичним проводом, їх партійними середовищами.

Фактичне зосередження керівництва в усьому політичному, суспільному й громадському житті в руках єдиної політичної організації - комуністичної партії, згодом призвело до зрощення партійного апарату з державним. По 1930 році директивні ухвали почали видаватись за спільними підписами голови ради народніх комісарів і секретаря центрального комітету партії. Тим самим поточна конституційна практика, не зважаючи на відсутність будь-якої згадки про це в конституційному законі, ввела партію і її інституції до системи урядових органів, визнавши за ними право на б е з - п о с е р е д н ю участь у державному урядуванні. Подібну прак-

тику, до речі, можна було зустріти це у відвертішій формі в інших тотальних режимів (Італія, Німеччина). Партійні інстанції були поставлені таким способом не тільки фактично, але й формально поруч урядових установ. Згодом у всіх офіційних повідомленнях, комунікатах, інструкціях, директивах спеціально підкреслювалось роль партії, як активного і, властиво, правновизначеного провідного чинника державного життя, якому навіть надавався примат перед самими урядовими інстанціями. Важливі державні директиви і настанови з обов'язувачою, правовою силою, подавались як настанови й ухвали " партії (на першому місці) й уряду ".

Адміністративний поділ великоукраїнських теренів по революції довгий час залишався той же, що був за часів імперії^{x/}. Ціла територія України і калі була поділена на губернії, які складались з повітів. Останні поділялись на волості, що об'єднували групи громад. При виділенні українських земель в окрему державну формацію були перераховані певні зміни в губерніях, суміжних з неукраїнськими територіями і складених з українських і неукраїнських повітів. У Чернігівщині було виділено північні російські повіти; українські повіти Курщини і Вороніжщини (Подоння) було приєднано до Харківщини; з складу Таврії виїдено Крим. У перші роки советського режиму кількість губерній була збільшена з 9 до 12. Також і кількість повітів. 1924 року поділ губерній на повіти було заступлено поділом на збільшені одиниці - округи. Кожна з них охоплювала територію двох-трьох старих повітів. Замість волостей, було утворено також збільшені одиниці - райони.

Довгий час у Москві існував проєкт поділу всього СРСР на 13 господарчих районів - комплексів, які мали б бути оформлені також і як адміністративні одиниці. Цей відверто централістичний план, за яким Україна мала б бути поділена на 3 окремі адміністративно-господарчі тіла, загрожував фактичною і правовою ліквідацією української політично-адміністративної окремішності. Ряд рішучих заперечень політично-тактичного порядку, зокрема з боку тодішнього голови державної планової комісії УСРР комуніста-українця Гринька (кол. боротьбіст, згодом розстріляний при ліквідації

x/ Проєкт нового адміністративного поділу на 30 "земель" був свого часу (1917р.) опрацьований головою Укр. Центральної Ради М. Грушевським.

протисталінської опозиції), змусив з тактичних міркувань зняти з порядку дня цей відверто великодержавницький проєкт. 1925р. при спрощенні адміністративної системи було скасовано губернії. Територію УСРР було поділено на 41 округу, великі міста виділено в окремі адміністративні об'єкти. 1930р. було скасовано поділ на округи з метою переходу на спрощену "триступеневу" систему (сільрада - район - центр). Останнє призвело до цілковитої централізації й госпощарчого, і адміністративного урядування, позбавивши слабкі районні центри будь-якого впливу на економічне адміністративне життя на місцях. 1932 р. адміністративно-територіальну структуру советської України було уніфіковано з структурою РСФСР шляхом утворення на Україні чотирьох областей. Цей поділ на області, запроваджений у всіх більших територіально республіках советського Союзу, залишився і по цей день, але був змінений дещо ступеневим подрібненням областей, кількість яких в УСРР на 1.9.1939р. доходила вже до 15. Отож, розміри областей були тепер дещо менші від розмірів колишніх губерній.

Порядком переведення заповідженої ХП з "їздом РКП національної політики надніпрянські райони, заселені, переважно, молдавською людністю, було виділено в окрему Молдавську Автономну Соціалістичну Республіку (в рамках УСРР) з своїм ЦВК, Совнаркомом і окремим представництвом у Раді Національностей ЦВК ССРСР. Крім того, було виділено окремі національні райони: російські, німецькі, польські. Останні дві категорії згодом були скасовані через масову депортацію людности їх. Утворені були також подекуди окремі національні сільради: жицівські, чеські, болгарські, албанські тощо.

Місцевими органами советської влади були формально з "їзди рад збірних територіальних одиниць (губерній, повітів, волостей, згодом округ і, нарешті, областей і районів) і міські, селищні й сільські ради депутатів. Постійно діючими органами були виділені на з "їздах обласні й районні виконавчі комітети і їх президії, президії міських рад, голови сільських рад.

Як уже згадувалось, советська державно-адміністративна структура принципово заперечувала поділ місцевих адміністративних органів на державні (призначені урядом) і муніципальні (обрані людністю, порядком здійснювання громадського саморуядування). Місцеві ради, їх з "їзти і виконавчі комітети, будучи органами державної влади, мали водночас виконувати й функції муніципального

самоурядування.

У надзвичайних обставинах, у місцевостях, що перебували на терені воєнних дій, конституція передбачала припинення діяльності рад і виконкомів і переманя їх функцій "революційним комітетам", що мали складатись з представників виконкомів і революційних військових рад відповідних військових оперативних груп і з'єднань. Ревкоми були також формою советського адміністративного урядування на теренах, здобутих у ході воєнних операцій від воєнних советської влади сил. Так, на всьому Правобережжі адміністрування за допомогою ревкомів здійснювалось аж до 1928 р.

Згідно з конституційними приписами, місцеві ради й виконавчі комітети більших територіальних одиниць мали здійснювати свої функції через відповідні місцеві органи державного урядування (відділи й управи), формально підпорядковані й підзвітні радам і виконкомам. Широко застосовувана система подвійної підпорядкованості центральним урядовим галузевим установам, т.зв. "главкам", і місцевим органам советської влади звела впливи цих останніх навіть на справи локального значення до мінімуму.

Як й вищі органи советської влади, ради і виконкоми вже в перший період існування советського режиму втратили своє практичне значення. Фактично адміністративна праця зосереджувалась у президіях виконкомів, міських і селищних рад і в руках голів сільських рад. Пленуми рад і виконкомів скликувано дуже рідко й на винятково короткі терміни. За цими інституціями советського політичного режиму, які дали йому своє ім'я, залишено було номінальне значення й репрезентативні функції.

Як і в праці уряду й центральних установ, на місцях основна керівна роль зберігається за відповідними партійними інстанціями. Останні, діючи в системі побудованій на засадах т.зв. демократичного централізму партійної організації, здійснювали керівництво в політичному, господарчому, адміністративному й громадському житті на місцях, суворо йдучи за приписами й інструкціями центральних партійних установ. Урядницькі функції партійних осередків знайшли своє відтворення в офіційних документах директивного характеру, видаваних спільно за підписами представників президії виконкомів і рад, а також - бюро партійних комітетів.

Советське виборче право до 1936 р. базувалося на засадах : а) класовості; б) куріальної системи виборів ; в) ступеневих виборів ; г) відкритого голосування.

Відповідно до першої засади виборче право мали категорії громадян, визнані за трудящих, тобто: робітники, селяни (що не користуються найменшою працею), військові, службовці, ремісники, особи вільних професій та члени родин осіб названих категорій. Позбавленими виборчих прав були: особи, приналежні або колись приналежні до класу торговців і підприємців, землевласників, заможних селян, а також священнослужителі всіх визнань, колишні службовці поліції, кол.воєнки протисоветських армій (могли дістати виборчі права лише на підставі особистих клопотань перед верховною владою), особи без "певної праці".

Згідно з другою засадою, вибори переводились звичайно на зборах виборців на місці праці або в районі проживання, тобто: на промислових підприємствах, в установах, казармах, на сільських сходах і, нарешті, загальнорайонових зборах "неорганізованої трудячої людності" (непрацюючі члени родин трудящих, пенсіонери, кустари-очинаки, особи вільних професій тощо).

Норма представництва була неоднакова. Робітники обирали одного депутата ради на 300 виборців, інші верстви трудящих міста - одного на 1000 виборців. Квота представництва від селян визначалась від усієї кількості населення. Отже, представництво від робітників було пропорційно більшим утрічі, як представництво від інших груп трудящих. Це відповідало ідеологічній настанові комуністичної теорії советської держави, що розглядалась як орган диктатури пролетаріату. Советська куріальна виборча система мала бути правовою формою, що забезпечувала б провідну роль робіництва, яке комуністична теорія трактувала як базу комуністичної держави.

Організаційна структура советських представничих тіл, як видно з сказаного про них раніше, передбачала безпосередні вибори лише для перших ланок їх, а саме: міських і сільських рад. Певний виняток становили великі міста, де за допомогою безпосередніх виборів складались і районні міські й загальноміські ради. Всі вищі органи советської влади, включаючи й верховну, складались на делегатських з'їздах, обраних нижчими ланками представничих органів. Таким способом, верховна законодавча інституція УСРР

складалась на базі чотириступневих виборів (рада - районний з"їзд - обласний з"їзд - з"їзд рад республіки). Ступнева система мала бути виправдана тим, що вона єдино, на думку советських правників, давала змогу активно підтримувати зв"язок між виборцями й депутатами. За твердженнями советських державознавців, депутати буржуазних парламентів, прикрившись фікцією "представників усієї нації", фактично виходили з-під контролю виборців. На практиці брак звітності депутатів рад перед своїми виборцями, а також делегатів і членів виконавчих органів перед представничими інстанціями, що їх виділяли, призвів фактично до майже цілковитої втрати зв"язку між обраними й виборцями. Куріяльна й ступенева система виборів сприяла тому, що найбільша верства народу - селянство - була репрезентована в органах верховної влади як суцільна меншість. За словами знавця советської конституції Малицького, селянські делегати на з"їздах рад УСРР звичайно становили лише 34% з загального числа, тоді як кількість селянської людності в країні доходила 80%. Якщо зважити на майже суцільний український склад селянства й поважні неукраїнські прошарки серед міської меншости, то можна констатувати, що советська куріяльна й ступенева система фактично призводила до переваги чужонаціонального елемента в складі найвищого представничого органу советської України.

Система відкритого голосування базувалась на запереченні таємного способу голосування як знаряддя "буржуазних виборчих махінацій", які, природньо, втратили будь-яке значення в країні пролетарської диктатури. Крім того, визнавалось, що таємне голосування могло бути використане ворогами советського режиму, які не наважуються (фактично не мають змоги) діяти відкрито. Як відомо, система альтернативного, явного або таємного голосування запроваджується останнім часом у сателітних до ССРСР країнах т.зв. "народної демократії", що не перейшли ще стадії повної советизації і монопартійности. Метою цього заходу є застрашення опозиційних виборців, які, здебільшого, воліють голосувати таємно.

Советські конституційні акти, побудовані на базі "Деклярації прав трудячого й експлуатованого народу", як хартії пролетарської революції, всупереч хартіям "вільностей" і "прав" посідаючих клас, робили акцент не на правах і свободах осіб - суб"ек-

тив публічних прав, але на моментах суспільно-устрозового характеру. Виходячи з засади, що тільки той порядок є поступовіший, за якого домінують моменти колективності, відводячи інтересам і претензіям особи другорядну, службову роль, советський законодавець 1918-19 рр. зосередив центральну увагу в конституційному праві на проблемах політичного й суспільного устрою, відвівши питанням громадянських прав і свобод підпорядковану роль.

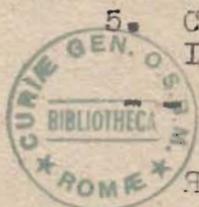
Публічні права і свободи, за конституцією 1919р., було надано трудящим лише тією мірою, якою їх використання могло б сприяти зміцненню диктатури пролетаріату й побудуванню соціалістичних суспільних стосунків. Трудящим було гарантовано конституційним законом волю слова, преси, зборів, спілок, сумління в тих рамках, в яких вона могла служити названим завданням або, бодай, не заважати їм. На практиці, здійснення згаданих свобод у громадському житті, як і всіх інших проявів його, було монополізоване однією політичною партією, до її провід визнавався за єдиний авторитет у визначенні того, що є в інтересах керованого ним суспільства, а що тим інтересам не відповідає.

Створені на засадах формальної добровільності масові громадські організації політичного, професійного, господарчого, наукового й іншого характеру, як ото: комуністична партія, комуністична спілка молоті (комсомол), професійні спілки, кооперативні об'єднання тощо, були фактично перетворені на корпорації з функціями державних закладів, керовані одним партійним проводом. Професійні спілки офіційно з 1933р. після ліквідації народного комісаріату праці, на підставі ухвали Президії ЦВК ССРСР, перебрали функції державної установи в царні регулювання трудових стосунків. Кооперативні організації на практиці були включені в систему державної торгівлі й промислу.

До головних обов'язків советських громадян належало, крім обов'язку дочеркуватись законів, трудова й військова повинність. Перша полягала в тому, що " в разі доконечної потреби або у виняткових обставинах " всі громадяни могли бути покликані державою до такої праці, до якої вона знайде за потрібне.

Військовій повинності підлягали всі здорові чоловіки від певного віку (а також певні категорії професійно навчених жінок), проте, "право обороняти республіку з зброєю в руках

(тобто перебувати в лавах чисто військових одиниць, а не робочих) належало тільки трудящим, тобто особам ,не позбавлених виборчих прав.

5. Суспільно-політичний і державний устрій УРСР після 1937р. Суспільно-політичні передумови конституцій 1936-37рр.

Як раніше вже було сказано, суспільно-економічна й політична структура життя охоплених советським комплексом народів протягом понад 15-річного існування в умовах комуністичної диктатури й у наслідок розвитку процесу т.зв. "соціалістичного будівництва", особливо протягом реалізації двох п'ятирічних планів суспільно-господарчої реконструкції зазнала поважних, подекуди кардинальних змін. У процесі індустріалізації советської країни й колективізації її сільського господарства, що в основному завершилося до кінця другої п'ятирічки, тобто до 1937 р., було майже цілковито ліквідовано власницькі класи суспільства. З економічного й суспільного життя порядком розвитку "соціалістичного сектору", стимульованого не так економічними, як фінансово-поліційними засобами, було усунуто допущену частково під час НЕП"у приватну ініціативу в галузі торгівлі й дрібної промисловости. Майже цілком було ліквідовано кустарно-ремісничу промисловість пляхом фактично примусового "кооперування" кустарних закладів і підприємств і фактичного включення їх у систему державної промисловости. Головним же процесом, що, в основному, визначив перебудову всього характеру суспільних і господарчих стосунків советської країни, була майже суцільна ліквідація індивідуального селянського господарства.

Наслідком названих змін і вивлащення в індивідуальних продуцентів знярядь їх виробництва було майже повне пролетаризування всіх суспільних верств. Виняток становили партійно-бюрократичні елітарні групи, в руках яких зосереджувалось керівництво політичним, господарчим і громадським життям країни. В офіційному освітленні цей, складений у наслідок переведених змін і реконструкцій суспільний порядок був визначений як "перша стадія комунізму - соціалізм", що опирався на соціальну організацію, в якій були відсутні "антагоністичні класи". За визначенням Сталіна, нове советське суспільство складалось з двох основних клас: робіт-

ництва і колгоспного селянства, до яких долучались ще такі "про-
чарки", як інтелігенція, кустарі, не колективізовані ще селяни.
Як було зазначено вище, переважну масу в усіх цих верствах стано-
вили спролетаризовані виробники, і різниця між названими групами
полягала не так у суспільних, як професійно-виробничих відмінах.

Потреба закріпити новий суспільний порядок відповідними
політично-устроєвими й правними формами та накласти йому певної ста-
більності (не забуваймо, що разом з процесом пролетаризації ши-
рших суспільних мас відбувався також процес розвитку й стабіліза-
ції привілейованих і напівпривілейованих службових верств режиму:
професіоналів військовиків, урядовців служби безпеки, відповідаль-
них партійних, адміністративних, госптарчик, наукових, профспілко-
вих працівників, до їх стан потребував стабільного формального за-
кріплення в ієрархічній системі комуністичної держави) була пер-
шою головною причиною, яка споводувала зміну конституційних ак-
тів 1918-19-23 рр. .

Другою причиною були моменти міжнародно-політичного по-
рядку. Постання в Німеччині різко ворожого комунізму й СССР на-
ціоналсоціалістичного режиму й поширення його влади і впливів на
ряд інших європейських країн змусили керівників советського полі-
тичного життя думати про нові і політичні зв'язки з, передусім,
нефашизованими, демократичними державами. Передумовами до такого,
споводованого воєнною загрозою, зближення советського комплексу
з демократичними країнами була, поперше, зміна тактики закордон-
них комуністичних партій щодо засад політичної демократії й її
"буржуазних" носіїв, подруге, зовнішнє наближення устроєвих форм
советської держави до демократичних західних зразків. Офіційно
конституційні зміни в советській державі обґрунтовувалось "даль-
шим розвитком демократизації советського устрою" в зв'язку з пе-
реходом суспільного ладу країни до стадії "побудованого соція-
лізму". Характер зазначених змін був визначений двома моментами:
а) прагненням усунути з устроєвих норм і конституційної практи-
ки моменти зовнішньої революційності, як от: підкреслювання ха-
рактеру советської держави як форми класової пролетарської дикта-
тури, якісної відмінності советських державних форм проти "буржу-
азно" - демократичних, свідоме усунення або відсунення на другий
план елементів політичної демократії тощо. і б) прагненням за-
фіксувати законодавчим шляхом охоронні устроєві засади, формаль-

но надавши їм зовнішніх форм традиційної ("буржуазної") демократії: підкреслення стабільності советських устроєвих законів, "священності й непорушності соціалістичної власності", декларативні акцентування громадянських прав і свобод, зовнішнє наслідування конституційних актів західних держав.

Конституційна реформа була започаткована в січні 1935 року постановою УІ з'їзду советів ССРСР, винесеною на формальну пропозицію ЦК ВКПб про зміну советського виборчого права. Ця зміна мала полягати в переведенні заміни дотеперішньої системи посередніх, нерівних, обмежених, відкритих виборів - "прямими, рівними, загальними й таємними". Але справа не обмежилася самою виборчою реформою, і протягом 1935 - 1936 р. було опрацьовано новий текст союзної конституції, яка й була прийнята в грудні 1936 р. 1937р. нову конституцію, складену відповідно до союзного зразку, прийняла УСРР.

Як уже свого часу було згадувано, новий суспільно-політичний і державний порядок на советській Україні було визначено загальносоюзним конституційним актом, лише дубльованим конституційним законом УСРР з 1937р. на відміну від дотеперішньої форми, коли устроєві норми УСРР, здебільшого, базувались на формально самостійних (щодо зовнішньої правової генези) засадах.

СУСПІЛЬНИЙ УСТРІЙ. Відповідно до нових конституційних актів ССРСР і УСРР було визначено як "соціалістичну державу робітників і селян" ^{х/}, політичною базою якої є "ради депутатів трудящих, вирослі й посилені в наслідок повалення влади поміщиків і капіталістів і збуття диктатури пролетаріату". Наведена формула була ланкою советської політичної традиції, що мала виглядати непорушною.

За економічну основу советської держави було визначено "соціалістичну систему господарства й соціалістичну власність на засоби виробництва", що розпадається на державну й громадсько-кооперативну власність, "різниця ця в советських умовах не має істотного значення".

х/ З прийняттям нової конституції відбулась зміна порядку слів у правному титулі советської України. Назва "Українська Соціалістична Радянська Республіка" була замінена на "Українська Радянська Соціалістична Республіка" й тим самим усунуто розбіжність, що існувала між назвою республіки й Союзу, що від самого початку називався "Союз Советських Соціалістичних Республік".

Державною власністю є "земля, надра, воли, ліси, заводи, фабрики, копальні, рудні, залізничні, водні й повітряні шляхи, банки, пошта, телеграф і телефон, державою зорганізовані великі сільськогосподарчі підприємства (советські господарства, машино-тракторні станції тощо), а також комунальні підприємства й основна маса житлових будинків у містах і промислових центрах".

Советське конституційне право, і старе, і нове, ніде, до речі, не зазначає, яка, власне, державна формація, Союз, або окрема советська республіка є власником націоналізованих лібр, або які з них є власність Союзу, а які - республіки. Слід уважати, що і Союз, і окрему республіку (в нашому випадкові УРСР) належить розглядати з правного боку як співвласників удержавлених багатств і лібр.

"Громадські підприємства" колективних сільських господарств (основна форма сільськогосподарчої організації й устрою) з "їх живим і мертвим інвентарем" і кооперативних організацій становлять " громадську соціалістичну власність колгоспів і кооперативних організацій ". Як зазначено вище, практично не можна розрізнити державу й кооперативну колгоспну власність, бо фактичним господарем у кооперативно-колгоспних об'єднаннях є організації ж корпорації, що провадить усе державне й громадське життя-комуністичної партії.

Щоби надати колективним господарствам ознак стабільних, органічних і самостійних економічних утворів конституція " документально визнає " за ними право на " безвиплатне і безтермінове користування " землею, на якій вони розташовані.

За роками колгоспників визнається, "крім основних прибутків з громадського, колективного господарства", право на особисте користування з "малих ділянок присадибної землі й на особисту власність на підлядне господарство в дворі, житловий будинок, домашню худобу, свійські птахи і дрібний сільськогосподарчий реманент, згідно з статутом сільськогосподарчої артілі". Згадані приписи й норми є спроба захопити особисту матеріальну зацікавленість продуцента, що змушений працювати в умовах великого колективного господарства вивлащеними в нього засобами виробництва.

Поруч "пануючої господарчої форми" соціалістичної системи закон формально легалізує існування "малих приватних господарств селян - одноосібників і кустарів, що базуються на особистій праці і виключають виписок чужої праці".

Конституційний закон особливо підкреслює "право особистої власності громадян на їх трудові прибутки й заощадження, житлові будинки й податкове домашнє господарство, на речі хатнього побуту, на речі особистого вжитку й комфорту", а також обороняє "право на успадкування особистої власності". Згадана норма стоїть у відповідності з настирливо декларованим у совєтському політично-громадському житті гаслом "неухильного піднесення добробуту трудящих", яке має супроводити розвиток нових господарчо-суспільних стосунків. Зокрема, підкреслення права на необмежене набувтя майнових цінностей і успадкування їх (обмежене цивільним кодексом 1923р. розміром спадкової маси на суму, не більшу як 10 тисяч золотих карбованців) було, по суті, легалізацією майнового стану совєтської провідної суспільної верстви (високих партійних, черкавних і господарчих урядовців та певних фаворизованих груп з числа науковців, діячів мистецтва тощо), що в силу свого упривілейованого стану в державі й суспільстві посідають поважні грошові й майнові цінності.

Господарче життя совєтської держави визначається й провадиться, як проголошує текст Основного Закону, "за народнього господарчим планом", що це " в інтересах збільшення суспільного багатства, постійного піднесення матеріального й культурного рівня трудящих, зміцнення незалежності й підвищення обороноспроможності" совєтської держави.

За провідний принцип совєтського суспільного порядку править гасло: " хто не працює, той не їсть ". Нормований же конституцією суспільний лад офіційно схарактеризоване як такий, що в ньому "злішено засаду соціалізму: " Від кожного за його здібностями, кожному за його працею ".

Таким способом, конституція 1936-37 рр. законодавчим планом оформляє скланий на цей час совєтський суспільний і економічний устрій, базований на необмеженій " соціалістичній власності" на знаряддя виробництва, здійснюваний державною (по суті, безконтрольною) владою, при одноразовій легалізації можливостей особистого збагачення для груп і прошарків, що стоять при по-

літичному, суспільному й господарчому проволі.

Рішуче відкинувши приватну ініціативу, економічний лібералізм, господарчу самодіяльність, советська соціально-економічна доктрина і право заступили їх фікціями "опіального добра всього народу", "права особистої власності громадян на трудові прибутки й заощадження" та створенням умов реального добробуту лише для привілейованої суспільної меншости.

ОРГАНИ ВЕРХОВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ. Згідно з текстом нових конституцій СРСР і УРСР державна влада в советських республіках належить "трудящим міста й села в особі рад депутатів трудящих". Це формулювання є, властиво, певна видозміна конституційних дефініцій, запозичених з державного права західних країн, базованого на принципах суверенітету народу. Попередні советські конституційні акти визначали совети не лише як органи, але й як носіїв державної влади та її джерело. Засаду народного суверенітету й визначення народу як носія і джерела державної влади советська правна наука звичайно окреслювала як політично-правну фікцію, застосовувану посідаючими класами в інтересах свого панування в державному житті.

Конституція 1936-37 рр., як і в інших численних випадках, повернулася і в цьому питанні до зовнішнього визнання засад політичної демократії. Відмінною проти західного державного права зовнішньою рисою советської конституційної системи залишається визначення як органів державної влади не тільки верховних советських інстанцій (парламентів), але й місцевих представничих кіл, що в несоветських державних формаціях становлять собою органи громадського самоуправування. На практиці це виділення ролі советів усіх ступенів як носіїв повноважень всенародньої державної волі позбавлене реального значення в зв'язку з тим, що нова конституція фактично забрала місцевим советам їх попереднє значення основи й джерела всіх державних повноважень. Тому формулу про здійснення державної влади "трудящих міста й села" в "особі рад депутатів трудящих" треба трактувати як данину "советській політичній традиції".

* Органом верховної державної влади УРСР, за новим конституційним законом, є Верховна Рада, вибрана безпосередньо всі-

ма повноправними громадянами республіки на чотири роки з розрахунку I депутат на 100 тисяч мешканців.

Спосіб утворення ВР, як бачимо, побудовано на засадах, цілком відрізняючись від тих, на які опиралось сконституювання вищих представничих органів совєтської республіки за конституцією ІІІІрр. На відміну від з"їздів рад і ЦВК, утворюваних на делегатському принципі і способу посередніх виборів, ВР є репрезентативне тіло, вибране безпосередньо, яке складається з депутатів, а не делегатів з короткотерміновим, одноразовим мандатом або з посередньо вицілених членів вузких ексекутив. Отже, засади утворення ВР цілком ідентичні засадам західного конституційного права щодо форм утворення загальнодержавних представничих установ (парламентів).

ВР визначається як єдиний законодавчий орган республіки. Вона має обговорювати й приймати закони на підставі внесків своєї Президії, уряду та з власної ініціативи.

ВР обирає постійну Президію, що діє між сесіями ВР.

ВР може утворювати в разі, як знайде докочечним, слідчі ревізійні комісії, що мають право вимагати потрібних пояснень і документів від усіх службових осіб.

ВР збирається на звичайні сесії двічі на рік, скликувана відповідними указами Президії. Остання з власної ініціативи може скликати надзвичайну сесію ВР. До закінченні повноважень ВР Президія на протязі двох місяців призначає й переводить нові вибори й протягом місяця після них скликає новообрану ВР. Депутат ВР може бути притягнений до судової відповідальності або арештований тільки за згодою самої ВР, а між сесіями - Президії.

Для керування своєю поточною роботою ВР під час сесій обирає (окремо від Президії) голову і його заступників.

ВР установає склад уряду - Ради Народніх Комісарів (міністрів).

ВР належать права органу Верховної Влади тією мірою, якою вони належать до компетенції УРСР і "так далеко, як вони не віднесені конституцією до відання її підзвітних органів: Президії ВР, Ради міністрів і відповідних міністерств". Спеціально визначеними в совєтській і республіканській конституціях прерогативами ВР і УРСР є: а) ухвалення конституції республіки і внесення змін до неї; б) затвердження конституції Молдавської АССР і ви-

значення її кордонів^х; в) затвердження народньогосподарчого плану республіки; г) використання права амністії і помилування подо осіб, засуджених судами республіки.

Постійним органом ВР, наділеним функціями найвищої виконавчої влади, є Президія ВР, яка : а) скликає сесії ВР; б) оголошує ухвалені ВР закони й видає укази; в) переводить на ухвалу ВР або з власної ініціативи народній референдум; г) скасовує постанови й розпорядження Ради міністрів у разі їх невідповідности законові; г) переводить між сесіями ВР (при умові наступного затвердження з її боку) на пропозицію голови Ради міністрів звільнення окремих міністрів і призначення нових; д) надає почесні звання республіки; е) використовує право помилування; є) ратифікує міжнародні угоди; ж) призначає дипломатичних представників республіки; з) приймає вірчі й відкличні грамоти чужоземних дипломатичних представників. Повноважень на переведення таких, звичайно властивих найвищому органу виконавчої влади, як ото: призначення верховного командування збройних сил, оголошення стану війни, мобілізації, надзвичайного стану тощо, - Президія ВР УРСР не має через те, що в силу Союзної конституції їх відведено до союзної компетенції й надано Президії ВС ССРСР. Право нагороди орденами й званнями героя Советського Союзу та інш. також належить Президії ВС.

Отже, всю повноту Верховної Влади конституція зосереджує на одному представничому органі парламентського типу. Формально ВР всевладна в своїй компетенції й може, як говорить знаний історичний анекдот про англійський парламент, "зробити все, крім одного, зробити з чоловіка жінку й навпаки". Проте, приписи, що стосуються ВР і її Президії виявляють виразно тенденцію до певного розмежування законодавчої й виконавчої ділянок та надання виконавчим органам певних зовнішніх рис самостійности. Це виявляється а) в правній диференціації нормотворчих актів залежно від їх походження й б) у фактичному встановленні двох Президій ВР.

Конституція акцентує на тому, що ВР є " єдиний законодавчий орган" республіки. Подо ВС ССРСР союзна конституція зазначає з особливим притиском: "Законодавчу владу ССРСР виконується в и к л ю ч н о (підкреслення наше) Верховним Советом ". Отож, акти законодавчого характеру можуть виходити лише від ВР, і то х/Віппало після виділення МАСРСР з складу УРСР 1940 року.

як цілості. Тільки вони мають правну назву "законів". Акти, випавані від Президії ВР, дарма, що вона є органом, виділеним від ВР і їй підзвітним, мають назву "указів".

Разом з цим Президія ВР, що складається з голови, заступників, секретаря й членів, становить тіло, окреме від цілого корпусу ВР. Засідання й праця останньої відбувається під проводом спеціально обраних голови і його заступників, що називається головою і заступниками голови ВР, тобто фактично утворюють другу Президію ВР, яка керує її працею під час сесій. У світлі цих моментів роля Президії ВР, визначеною під цим іменем у конституції, як "колективного голови держави" (президента), виявляється цілком виразно.

Окреслюючи всеосяжні повноваження ВР, законодавець виявив явну тенденцію зосередити діяльність її на законодавчій діяльності, перенісши функції постійної репрезентації верховної влади на окремий орган - Президію ВР. Поза всяким сумнівом, автори советських конституційних актів, маючи перед очима західні конституційні зразки й бажаючи в певних цілях наслідувати їх зовнішню сторону, водночас побоювались надто різко розривати з попередньою, "советською" традицією. В наслідок такого напіввизнання потреби розмежувати законодавчу й виконавчу сфери структура органів верховної влади советської держави має виразно не завершений характер. "Колективний президент" - Президія ВР - наділений повноваженнями, властивими звичайно конституційному голові держави, які він здійснює самостійно, і в той же час Президія залишається підконтрольною ВР. Будучи фактично "президентом" держави, найвищий виконавчий советський орган називається "Президією" її парламенту, хоч конституційно він позбавлений прав на керування роботою останнього.

Згадані структурно-конституційні нецеладності мало відбиваються на практичному советському державному житті в силу специфіки його внутрішньополітичних стосунків. Ні ВР, ні Президія не мають у конкретних советських умовах як самостійні чинники суверенної державної волі значення. Їх завдання, як свого часу звлання з "Іздів Рад, ЦК і його президій, зводиться до зовнішнього оформлення нормотворчих актів, складених і ухвалених партійним центром. У зв'язку з цим законодавча процедура у ВР має завжди, сказати б, прискорений характер. Сесії засідають коротко, і справжнього обговорення законопроектів та дебатів над ними у ВР не буває. Чисто репрезентативний, а не робітний характер ВР робить цю інституцію справді "за-

громадянкою" для правового оформлення заходів комуністичної диктатури. Тимто для цього використовується звичайне "указне право" Президії ВР, порядком якого оформляється, для негайного переведення в життя всі потрібні фактичному державному прововоді акти. Формально укази Президії мають бути затверджені ВР на найближчій сесії, і тоді вони стають законами. Проте, це не міняє суті, бо укази стають чинними нормами зразу ж по їх витанні. При такому стані речей Президія фактично заступає собою ВР, перебираючи на себе не тільки виконавчі, але й законодавчі функції. Абсолютно самотійної ролі, правда, вона від цього не набуває, бо здійснює свої повноваження порядком виконання директиви справжнього провідного чинника - ЦК Компартії.

Ця політично-правна практика советської держави часто до деталей нагадує відповідну практику західних тотальних режимів (німецького й італійського). Роля й функції німецького райхстагу в період 1934-45 рр. і італійської палати депутатів і сенату в 1924 по 1943 р. були дуже близькі до ролі й функцій советських Верховних Советів з тією різницею, що націонал-соціалістичний і фашистський режим, залишивши, "як неминуче зло", парламентарні інституції попередніх режимів, не дуже дбали про зовнішню репрезентативність їх і не наділяли ці парламентарні інституції, навіть зовнішньо, обширними повноваженнями, тоді як советський законодавець намагався всяко підкреслити їх показову суверенність і всевладність.

Мимо цих причин, властивих специфічним умовам советського політично-громадського порядку, практичні можливості ВР УРСР і її Президії то крав обмежені рамами Союзної Конституції, яка, на підставі своєї 14 статті, відносить до союзної компетенції в більших або менших розмірах майже всі сфери державного життя. Про це ми говорили вже на своєму місці.

Принцип депутатської недоторканості, виголошений союзною й республіканською конституціями, практично обминається спрощеним способом. Закон не вимагає для арешту або судового переслідування депутата обов'язкового дозволу законодавчого тіла, членом якого той є. Для цього досить дозволу самої Президії, тобто органу виконавчої влади. В усякому разі ця гарантія не перешкодила арештувати й засудити (не виключаючи й смертної кари) сотні депутатів советських парламентів.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УРЯДУВАННЯ. Безпосереднє здійснення державного урядування конституція поручає Раді Народніх Комісарів, перейменованій по 2. світовій війні на Раду Міністрів. Це перейменування було переведено на підставі закону з 15. березня 1946р., прийнятого Верховним Советом СРСР на його першій повоєнній сесії, і стосувалось так званого уряду, як і урядів окремих советських республік. Голова Президії ВС СРСР Швернік, обгрунтовуючи законопроект про перейменування, заявив, що цей акт не є лише сама переміна назви, але постає як наслідок того, що, поперше, старе найменування не відповідає новому змістові діяльності вищих органів урядування, потруге, тому що старе визначення "комісаріят" і "комісар" було застосовуване не тільки до центральних, але й до місцевих органів. За словами Шверніка, цей стан призводив "до неясностей і непорозумінь щодо компетенції, функцій і відповідальності різних органів урядування державою. Тепер зникла доконечність реорганізувати ("преобразовать") центральні органи державного урядування # нелати керівникам цих органів найменування, відповідно до скрізь і звичайно прийнятого в державній практиці". Посилання Шверніка на "новий зміст діяльності вищих органів урядування" були позбавлені поважної підстави й були потрібні більше як спроба виправдати з ідеологічного боку відмову комуністичного державного провладу від традиційної назви революційного часу "комісар", протиставленої "буржуазно-поміщицькій" - "міністр", і повернення до останньої як до "скрізь і загально прийнятій у державній практиці". Відома знавець советського державного права Борис Мейснер у своїй статті Die Entwicklung der Ministerien in Russland/Europa-Archiv Februar-März 1943 констатує: "Перетворення народніх комісаріятів на міністерства 1946р. хоч і зробило потрібним вироблення нового загального статуту про міністерства, проте не призвало до якихось ґрунтовних змін в організаційній структурі міністерств". Натомість, він вважає, що "остання з наведених підстав (про відповідність назви "міністр" - скрізь і звичайно прийнятій практиці) дозволяє вважати за поважний момент у цій реформі зовнішньо-політичні міркування", тобто бажання советсько-комуністичних провідних чинників зробити черговий крок до наближення советських зовнішніх устроєвих норм до таких, в інших державах. Крім того, на думку Мейснера, "заміна особ-

ливо характерних з 1917р. для совєтської держави найменувань "народній комісаріат" і "народній комісар" на звичайні назви "міністерство" і "міністр" означає, поруч зрівняння звичайними в інших державах формами, також поворот до передбільшевицьких російських традицій".

Рада міністрів (що разом з усіма об'єднаними нею міністерствами розглядається в конституційному законі як центральний "орган державного урядування") разом з цим кваліфікується в соєтській і республіканській конституціях як "вищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади".

Склад Ради міністрів визначається Верховною Радою, "на подання голови Ради Міністрів". Між сесіями ВР усіякі зміни в ньому переводить Президія ВР. Зважаючи на те, що ВР, як неодноразово згадувалось, засідає кругло два тижні на рік, фактичні призначення і звільнення міністрів, не виключаючи й самого голови ради і його заступників, переводяться указами Президії ВР, що вони на чергових сесіях ВР беруться до відома.

У своїй діяльності Рада міністрів відповідальна й підзвітна ВР і її президії. Зокрема, конституція, йдучи за традиціями всіх репрезентативних режимів, зобов'язує уряд в цілому й окремих міністрів відповідати "не пізніше, як за три дні, усно або письмово" на зверненні до них інтерпеляції депутатів ВР. Право інтерпеляції у совєтських умовах при відсутності опозиції залишилось, по суті, мертвою нормою. Не зважаючи на підпорядкованість Ради Міністрів Президії ВР і на право останньої касувати постанови Ради Міністрів, що "не відповідають законам", на практиці РМ часто посідає становище, незалежне від Президії ВР. Більше цитований автор, говорячи про РМ СРСР, вважає, що вона, "посідаючи всю організаційну владу, має за собою перевагу в державі", посилену, до того, "тісними особистими зв'язками в Політбюро ЦК ВКПб, що його провідник, генеральний секретар, в силу політичної структури й фактичного правного порядку совєтської держави, є справжній носій всієї повноти влади". Мейснер у такому разі має на увазі факт перебування на чолі РМ СРСР провідника ВКПб і фактичного диктатора країни Сталіна. Характер стосунків між РМ і Президією ВР, мимо того, що перша посідає "всю організаційну владу", залежить від особи, що стоїть на чолі РМ, від її місця в партійній

ієрархії. Так, за перебування Леніна 1918-22 рр. на посаді РНК РСФСР і Сталіна з 1940р. на чолі РНК - РМ ССРСР, фактично вся державна влада зосереджувалась (і, власне, зосереджується й нині) в руках цих останніх інституцій, власне, в руках їх голови.

В умовах політичних стосунків на советській Україні перенесення центру ваги на РНК - РМ УРСР, як провідний державний орган, мало місце під час другої світової війни й перші часи по ній, коли емісар ЦК ВКПб Н.Хрущов поєднував посади голови РНК - РМ і секретаря ЦК КПСУ. Поділ цих функцій між двома особами знову поставив РМ УРСР у стан, залежний від ЦК партії. Правда, і в цих умовах підпорядкованість РМ Президії ВР залишилась зовнішньою. Обидві інстанції, на зразок, перебували в повній залежності від місцевої експертури московського партійного центру.

Спосіб формування РНК - РМ, передбачений конституцією 1936-37 рр., відбиває певне прагнення законодавця надати цьому процесові форму, що нагадує складання міністерських кабінетів у парламентських державах. На кожній сесії ВР голова РМ дістає формальне доручення дібрати склад уряду й поцяти його на схвалення ВР на відміну від конституції 1918-19 23 рр., коли народніх комісарів особисто обирав ЦК. Проте, цілком очевидно, що в умовах советського монопартійного режиму неможливі й безпредметні такі моменти парламентської урядової системи, як вотуми довір'я або недовір'я, кризи кабінету, солідарна відповідальність кабінету за політичний курс. Останній визначено партійною верхівкою, і голова уряду та міністри є лише виконавці обов'язкових директив. Тому заміна одних членів уряду, або й навіть половини його, не створює "кризових" ситуацій.

Рада міністрів як об'єднаний урядовий орган відповідно до тексту конституції: а) об'єднує й керує роботом міністерств і інших підпорядкованих їй господарчих і культурних установ; б) вживає заходів до здійснення народногосподарчого плану й керування державним господарством і зміцнення кредитової валютної системи; в) вживає заходів до забезпечення публічного порядку, оборони державних інтересів і забезпечення прав громадян; г) виконує загальне керівництво стосунками з чужими державами; г) утворює, в разі потреби, особливі комітети й головні управл при раді міністрів для справ розвитку господарства, культури й оборони.

Здійснюючи свою діяльність, РМ видає постанови й роз-

порядження на основі й у розвиток чинних законів ССРСР і УРСР і постанов та розпоряджень РМ ССРСР і наглядає за їх переведенням". РМ може касувати ухвали й розпорядження виконавчих комітетів обласних рад депутатів трудящих.

До 1940р. РНК УРСР мала право зупинення постанов РНК УАСРСР, що входила до її складу. У свою чергу постанови й розпорядження РМ УРСР можуть бути зупинені (до ухвали ВС) РМ ССРСР.

Рада Міністрів республіки складається з голови ради, заступників голови, голови державної планової комісії, міністрів, керівника Управи в справах мистецтва, уповноважених союзних міністерств при уряді республіки. Міністри й особи, до них порівнянні, " керують у рамках компетенції республіки відповідними галузями державного урядування" і " видають у рамках компетенції відповідних міністерств розпорядження й інструкції на основі й у виконання законів ССРСР, УРСР, постанов і розпоряджень Ради Міністрів ССРСР і РМ УРСР, розпоряджень і інструкцій союзнореспубліканських міністерств ССРСР".

Міністерства УРСР , як уже згадувалось, поділяються на союзнореспубліканські і республіканські. Перші в своїй діяльності мають подвійну підпорядкованість: Раді Міністрів УРСР і відповідним міністерствам Союзу. Республіканські міністерства безпосередньо підпорядковані раді міністрів республіки. На практиці союзнореспубліканські міністерства УРСР є виконавчі інстанції відповідних міністерств ССРСР.

Відповідальність за діяльність окремих міністерств покладається на міністрів як одноосібних керівників їхніх ділянок урядування. В початковий період існування советського устрою, з його підкресленою революційністю, народні комісари здійснювали керування за допомогою й з участю колегій, що їх вони очолювали за статутом. У період "реконструкції", на підставі ухвал УУП з "їзду ВРНБ, оформленої постановою ЦВК ССРСР, був запроваджений у наркоматах Союзу й окремих республік (як і взагалі в адміністративному й господарчому урядуванні) принцип "єдиначалля", що покладав усю відповідальність на самого наркома й надавав йому права одноособового наказу в своїй ділянці. Незабаром при наркоматах було утворено численні своїм складом прибічні ради без права виносити зобов'язуючі ухвали. 1938 року ці громіздкі, мало працездатні інституції було скасовано й покликано до життя знову

менті колегії, але знову ж таки з дорадчими правами й функціями. Колегії звичайно складались, під головуванням наркома, з його заступників і певної невеликої кількості членів. Мейснер у спробі познати бюрократично-одноосібне керування з дорадчо-колегіальними моментами, що характеризує теперішній статут советських міністерств, схильний вбачати вплив проектів понадсторічної лавини батька міністерств у Росії відомого Сперанського.

Зосередження в руках "соціалістичної держави" всього господарчого, суспільного й культурного життя призвело до збільшення у велетенських розмірах урядово-адміністративної машини. Починаючи, особливо, з часу "реконструкції", кількість народніх комісаріятів (міністерств) зросла більше, як утричі. При запровадженні нової конституції в складі уряду Союзу було 35 комісаріятів, в складі уряду УРСР - 14. 1947 року кількість міністерств у складі СРСР дорівнювала 59. Уряд УРСР мав 28 міністерств. З них 23 союзно-республіканські й 5 республіканських. З компетенції уряду УРСР було виключено мілани господарчо-політичного життя, керовані 36 союзними міністерствами. Про сфери союзної й республіканської компетенції й компетенції урядових центрів СРСР і УРСР ми говорили в іншому місці.

Не зважаючи на те, що нова конституція також не згадує, як і стара, про участь партійних інстанцій у безпосередній урядовій діяльності, практика викання спільних директивних постанов від імені РМ і ЦК партії при визначенні напрямних, особливо в господарчому житті, залишається в системі советського державного урядування неписаною, але твердою і послідовною установою норм.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОСІЛ. МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ. Конституція 1936-37 рр. усталила попередній адміністративно-територіальний посіл УРСР (як і всіх більших територіально республік) на області й райони. Номенклатура й межі областей встановлюються відповідними статтями союзної й республіканської конституції.

На 1. вересня 1939р. УРСР складалась з 15 областей і Автономно-Молдавської ССР. У жовтні того року в наслідок окупації по розгромі Німеччиною Польщі, Галичини й Волині (по Сян і Буг) останні були приєднані до СРСР і включені до складу

УРСР, де з них було утворено 6 нових областей (4 - в Галичині і 2 - на Волині). Злітку 1940 року по анексії Північної Буковини й Бессарабії з включених до УРСР буковинсько-бессарабських українських обласів було утворено дві області. АМСР була вицїлена з складу УРСР і відійшла до новоутвореної з заселених молдуванами бессарабських теренів Молдавської ССР (союзної). 1944 року по окупації * приєднанні до Советського Союзу Карпатської України з останньої було утворено Закарпатську Область УРСР. Таким способом на 1. січня 1945 р. УРСР подїлялась на 24 області.

За місцеві органи державної влади союзної і республіканської конституціями визначено - "Ради депутатів трудящих" (обласні, районові, міські, селищні, сільські), вибрані прямим голосуванням на два роки.

Ради депутатів "керують діяльністю підпорядкованих їм органів урядування, забезпечують охорону державного порядку, піддержання законів і захист прав громадян, керують місцевим господарчим і культурним будівництвом і провадять місцеве господарство".

Ради депутатів виносять ухвали і видають розпорядження " в рамках наданих їм законами ССР і УРСР прав".

"Виконавчими і розпорядчими органами " рад депутатів областей, районів, міст, селищ міського типу й більших селищ сільського типу є виконавчі комітети. Виконавчими органами сільських рад у малих оселях є голова ради, його заступник і секретар. Виконавчі комітети підпорядковані й підвітні так радам, що їх видїлили, як і виконавчим комітетам рад відповідних вищих територіальних об'єднань.

Отже, як і при утворенні центральних державних представничих органів, сучасне советське державне право відійшло від делегатського принципу, а стало на шлях утворення советських виборних локальних інстанцій усіх типів (а не тільки низових - міських і сільських рад) на базі безпосередніх виборів. Проте, такий стан речей не спричинив змін у напрямі реального збільшення безпосередньої участі виборних органів - рад, у справах місцевого урядування. Чисельні щодо кількості членів, громіздкі пленуми рад так, як їх попередники - обласні й районові з'їзди рад, не стали органами, що могли б провадити поточну роботу. Як і передніме, ради скликаються дуже нечасто на поодинокі засідання, переважно, репрезентативного характеру. Основні питання місцевого урядування мають розв'язувати вужчі органи місцевої советської влади - виконавчі комітети рад, або в невеликих сіль-

тарми. Виконавчі ж органи звичайно і виносять ухвали й видають розпорядження від імені рад депутатів.

Конституційний закон тільки в загальних рисах визначає сферу діяльності й компетенції місцевих органів влади, зводячи її, головне, до справ "забезпечення охорони державного порядку", місцевого господарчого й культурного будівництва й господарювання. Проте, й у згаданих ділянках в умовах централізації державного життя й централізованого керівництва всіма ділянками "соціалістичного господарства", що згори визначає навіть господарчі плани окремих сільських колективних господарств (колгоспів), компетенція місцевих рад має дуже обмежений характер. У своїх ухвалах і рішеннях виконкоми зв'язані не так своєю відповідальністю перед своїми радами, як перед вищепоставленими виконкомом більших територіальних одиниць.

Здійснення місцевого урядування відбувається через місцеві галузеві органи (управління і відділи), що вважаються одноразово органами і місцевих рад, і відповідних міністерств, республіканських і союзно-республіканських. У формальному розумінні в найбільшій залежності від місцевих виконкомів перебувають органи галузей республіканської компетенції, як ото: відділи освіти, місцевої промисловости, соціального забезпечення, комунального господарства, автомобільного транспорту, які перебувають на т.зв. місцевому бюджеті, тобто фінансуються з коштів, асигнованих на утримання місцевих органів влади. Але й у цих окремних межах і виконкоми, і формально підпорядковані їм органи урядування, зв'язані директивами центральних установ. У галузях, що стосуються діяльності установ і підприємств т.зв. республіканського бюджету, тобто в ділянках, що охоплюють переважну більшість об'єктів адміністративного і господарчого життя, як, напр., обласні управління й районні відділи міністерств державної безпеки, внутрішніх справ, юстиції, охорони здоров'я, сільського господарства, фінансів, харчової, текстильної й інших галузей легкої промисловости, виконкоми обмежуються функціями загального нагляду. Фактично поза межами компетенції місцевих органів влади стоять місцеві інстанції союзних міністерств (транспорт; зв'язок, тяжка індустрія). Розглядаючи місце рад депутатів і виконкомів та їх функції в державно-адміністративній структурі, не можна забувати основного закону советського політично-

го життя, який полягає в повній стандартизації й централізації способів керування. З цього погляду, поперше, і в царинах соціальної компетенції, і в галузях " місцевого господарчого й культурного життя" панує майже однозначна підпорядкованість наказам і директивам згори, подруге, місцеві советські виборні органи не є органи місцевого самоуправління, але " місцеві органи державної влади". Ці моменти виключають будь-яку реальну можливість самоцілісності місцевих рад і виконкомів у галузі адміністративного або господарчого урядування. Визначення, що місцеві органи советської влади " керують діяльністю підпорядкованих їм органів урядування", можна розуміти лише в тому сенсі, що ради або їх виконкоми мають здійснювати нагляд над виконанням цими органами своїх функцій як низових інстанцій і клітин централізованих галузей адміністративного й господарчого урядування.

Координацію політичного, адміністративного й господарчого життя на місцях фактично й далі здійснюють місцеві партійні органи, роль яких лишилась аналогічною до тої, що вони її відігравали й за попередньої конституції. Сучасне советське державне право й конституційна практика відтворили ту кардинальну зміну, яка відбувалась у розумінні ролі місцевих і центральних органів державної влади, починаючи від 1917 року. Початкове розуміння місцевих советів, як основної ланки цілої державної машини, що їй (ланці) мають належати головні прерогативи й функції політичної влади, перетворені вищим і центральним органам лише в міру доконечности, починаючи з перших днів існування режиму стало заступатись концепціями " демократичного централізму", властивими характерові пролетарської диктатури, для якої советська форма лишилась тільки політичною устроєвою традицією. Правне закріплення цієї стан речей знайшов у сучасній організації й будові советських представничих і урядницьких органів з їх протилежною до ідеологічно-політичних настанов большевицької державної теорії 1917р. тенденцією зосередження максимуму прерогатив і функцій в руках центральної влади й уряду й перетворення місцевих советських виборних і урядницьких інституцій на звичайні клітини централізованого державного апарату.

ВИБОРЧА СИСТЕМА. Запроваджена конституційними актами 1936-37 рр. виборча система докорінно змінила принципи й правні

засади, що на них спиралось советське виборче право протягом майже двох десятиків років існування советського режиму. Рішення з'їзду советів ССРР про реформу виборчої системи започатковувало зміну всього попереднього закону. Отже, сучасні виборчі норми й приписи розцінюються советською триличною думкою як виразники основних засад сучасного советського державного права.

Вибори до всіх рад, починаючи від сільської й кінчаючи верховною, відбуваються "на основі загального, рівного й прямого виборчого права при таємному голосуванні". Відповідно до цього виборче право належить усім громадянам, віком понад 18 років, незалежно від статі, "расової або національної приналежності, віровизнання, місця оселення, соціального походження, майнового стану й попередньої діяльності". Виняток становлять розумово хворі й особи, позбавлені виборчих прав суловим вироком. Всі громадяни мають брати участь у виборах "на рівних засадах". Вибори до рад усіх типів відбуваються на основі безпосередності. Голосування при виборах відбувається таємно.

Таким способом, сучасне советське виборче право базується на тих же принципах, що й західноєвропейське. Засади класовості, куріальності, ступеневості й відкритого голосування, що їх попередня советська конституційна доктрина трактувала як позитиви й переваги проти "буржуазного облурення мас" засобами чотири- або п'ятичленної виборчої форми, сучасна советська виборча система відкидає. Не надає вона також виборчих прав чужинцям, як це мало місце в старій конституції щодо закордонних робітників, які перебували в межах советських республік.

Специфічною властивістю советського виборчого права й надалі лишається відсутність окремих виборчих вимог до советських громадян при виборах до місцевих, республіканських і союзних представничих органів. Советський закон не знає окремого громадянства союзних і автономних республік, а також місцевих громад. В силу цього всі советські громадяни, що на момент виборів до Верховної Ради УРСР перебувають хоч би на короткий час (навіть переїздом у вагоні залізничній) на терені республіки, мають право брати участь у виборах до її вищого законодавчого органу. Аналогічно й щодо виборів до місцевих рад депутатів. Так само й особи, що перебувають у лавах советських збройних сил, розташованих у межах УРСР, незалежно від місця постійного про-

живання перед військовою службою, беруть участь нарівні з іншими мешканцями України у виборах до Верховної Ради УРСР і до місцевих рад тих районів і заселених пунктів, де розташовані їх частини. Цей стан речей має змогу брати участь у виборах до законодавчого тіла советської України досить численним категоріям чужинців, що перебувають на її території або в силу службових обставин, або цілком випадково. Так само брак цензу осілості при місцевих виборах робить повноправними учасниками їх людей, цілком чужих місцевому життю і його специфічним умовами ^{x/}.

Вибори відбуваються за мажоритарними принципом. Виборчі округи охоплюють територіальні одиниці з однаковою кількістю населення і посилають кожна по одному депутатові. При виборах до союзної Ради ВР СРСР один депутат обирається від 300.000 мешканців, до ВР УРСР - один від 100.000. Для виборів до Ради Національностей УРСР поділено на 25 рівних округ. Норми представництва й розмір округ для місцевих виборів залежить від розміру заселених пунктів.

Запровадження мажоритарної, а не пропорційної системи виборів, тобто голосування не кандидатів, а не на списки (як це прийнято в більшості парламентських держав, виключаючи Англію й США з їх старими, традиційними мажоритарними звичалями й фактично партійною системою громадського життя), цілком послідовно випливає з монопартійного характеру советського політичного ладу, що виключає можливість виборчого змагання різних політичних угруповань.

Виборчий закон визнає за обраного того кандидата, що здобув просту більшість голосів. У разі останні розбилися би, має відбуватися другий тур виборів, що до нього стають лише два кандидати, які дістали найбільшу кількість голосів. На практиці в цих приписах немає реальної потреби, бо досі советська виборча практика характеризувалась взагалі відсутністю будь-якої виборчої боротьби.

Право виставляти кандидатів при виборах усіх категорій належить "організаціям трудящих: комуністичним партійним організаціям, профспілкам, кооперативам, організаціям молоді, культурним об'єднанням". Отже, будь-які інші, крім комуністичного, політичні угруповання, на підставі закону, виключені з участі у виборчій кампанії. Неполітичні громадські організації

x/ Цікаво відзначити, що в першому складі ВР УРСР, обраному 1938р., на 300 депутатів 110 було російської й ціональної приналежності (37%)

і фактично, і правно перебувають під ідеологічним провозом комуністичної партії, по за текстом конституції є "провільне ядро всіх організацій трулящих". Отже, право виставлення кандидатів залишається практично тільки за організаціями комуністичної партії, що, власне, виключає можливість говорити про вибори у властивому значенні слова. Як видно з теперішньої виборчої практики, партія провадить виборчу кампанію під гаслом обрання кандидатів "б'юску комуністів і безпартійних". На кожному виборчу округу виставляється лише один кандидат, комуніст, комсомолец або висунений партійним проводом безпартійний. Виборець, позбавлений змоги вибору, може або вкинути в урну одержаний готовий бюлетень з прізвиськом цього єдиного кандидата, або викреслити його, не заступаючи ніким іншим. Фактично тут маємо справу не з виборами, а з свосвільним плебісцитом, при якому виборцям пропонується схвалити або відкинути виставлені згори кандидатури. Однопартійний склад комісій на виборчих дільницях не дає реальної гарантії проти можливих зловживань при підрахуванні голосів.

Чавелена советська виборча практика, хоч советські політики й юристи намагаються гостро заперечувати це, є спільна для всіх монопартійно-тоталітарних політичних систем з їх відсутністю виборчої боротьби і з наданням права виборцям голосувати лише за пропонуваній згори склад законодавчого органу або проти нього. (Італійська фашистська система Si або No, голосування без поділу на виборчі округи за або проти запропонованого націонал-соціалістичної партією списку складу рейхстагу в Німеччині тощо). Оборонці наведеної системи утворення представничих державних тіл, що на відміну від советських теоретиків звичайно не послуговуються формальними засадами демократії, обґрунтовують її недосконалість парламентсько-партійної організації й вбачають в голосуванні не так засіб утворення справді репрезентативних органів, як вислів "довір"я (або недовір"я) нації" по проводу. Один з французьких політичних письменників назвав устрій з таким способом утворення представничих органів "плебісцитарною республікою".

Посилано акцентовано і в старій, і в новій конституції особливість советського виборчого права з обов'язок депутатів усіх виборчих кіл звітуватись перед своїми виборцями, а також право останніх у кожний час відкликати свого депутата. Практично

депутатські звіти перед виборцями не відбуваються. Випадки відкликання депутатів поточної практиці невідомі зовсім.

Виборчий закон передбачав переведення нових виборів у разі смерті депутата або вибуття його з складу ВР або Ради депутатів з якихось інших причин. Практично неактуальність цих принципів виявилась в тому, що від часу запровадження нової конституції не проведено жадних додаткових виборів, хоч численна кількість депутатів (не числячи тих, що померли за цей час) була в різні часи позбавлена мандатів і репресована як "вороги народу".

Офіційними мотивами, що стимулювали запровадження нового виборчого права, була зміна внутрішньосупільних стосунків у советській державі, яка настала в наслідок вивернення побудування "супільства без антагоністичних клас". На цій же підставі а) випала потреба виборчих обмежень за класовими ознаками в зв'язку з зникненням "експлуататорських класів"; б) диктатура робітничої класи набрала інших форм, які не потребують правової фіксації політичних переваг цієї класи; в) утворилась можливість дальшого розвитку советської демократії на соціалістичній супільній базі; г) виникла потреба активізації виборчої боротьби з метою більшої відповідальності депутатів.

Справжні причини запровадження нових засад до советської виборчої системи свого часу було розглянуто в розцілі про "супільно-політичні передумови конституції 1936-37 рр.". По цього можна додати ще тільки те, що а) закорінення монопартійного устрою поставило всі ділянки громадсько-політичного життя всіх супільних верств в однакову залежність від партії; б) величезне збільшення робітництва в наслідок індустріалізації країни котом інших верств, особливо селянства, й притеркнення серед робітничих кадрів традицій жовтневого перевороту позбавили великою мірою цю супільну веретву рис, властивих їй на початку існування советської держави як політичної бази комуністичної диктатури; в) дальше залучення в таких умовах виборчих форм з зовнішніми ознаками класово партійної диктатури було недоцільне й справляло невигідне враження й всередині країни, й за кордоном.

Як видно з поданого раніше, завдання, що їх провід советського режиму явно або приховано ставив перед собою, реформує виборче право, він виконати, бодай назовні, не спромігся.

Зокрема, обіцяна "активізація виборчої боротьби" перетворилась на цілковите усунення останньої "плебісцитарною" формою голосування за кандидатів "б'юро комуністів і безпартійних", так само як демократичне право вільного висунення кандидатур було позбавлене реального змісту настанням його лише одній політичній партії.

ПРАВА Й ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН. Зберігаючи цілком примат колективного над особистим в організації суспільного і громадсько-політичного життя, сучасне советське державне право з причин, неодноразово вже наведених, прийняло й ледо підкреслено проголошило норми, що мали б забезпечити й гарантувати права людської особи, так як це ми бачимо в конституційному праві західних країн. Конституція 1936-37 рр. має спеціальний розділ "Основні права й обов'язки громадян".

Такими декларованими конституційним актом правами є :

а) п р а в о н а п р а ц ю , тобто "право на гарантовану роботу з винагородою відповідно до обсягу й якості її". Право це "гарантується соціалістичною організацією народного господарства, постійним зростанням виробничих сил советського суспільства, усуненням можливостей господарчих криз і ліквідацією безробіття";

б) п р а в о н а в і д п о ч и н о к , що забезпечується скороченням робітного дня до 7 годин для переважної більшості робітників, встановленням цілком сумащуваних щорічних відпусток, а також сіткою санаторій, будинків відпочинку й клубів ;

в) п р а в о н а м а т е р і а л ь н е з а б е з п е ч е н н я в с т а р о с т і і в р а з і х в о р о б и т а і н в а л і д н о с т и , що має гарантуватись розвитком соціального страхування робітників і службовців, безплатною медичною допомогою та користанням з розгорнутої сітки курортів ;

г) п р а в о н а о с в і т у , здійснюване "через обов'язкове шкільне навчання, безплатність початкової середньої освіти (в момент ухвалення конституції це поширювалось і на високоскільну освіту), систему державних стипендій для студентів, здійснення шкільної освіти в рідній мові, організацію безплатного виробничого навчання трудящих по підприємствах, совгоспах, машино-тракторних станціях і колгоспах ".

Особливо виділяється норма про повну рівноправність жінок в усіх галузях державного, господарського і громадського жит-

ти в оборона прав катесі в тизані тляхом наляння зіпшусток на час вагітності * користування родильними булінками, яблами і селками.

Конституція акцентує на національній і расовій рівності громадян і оголошує "пропаганду расової або національної винятковості або ненависті, а також неповагу до раси або національності" за вчинки, карані за законом.

Перелічені права советських громадян спираються великою (якщо не більшою) мірою на декларативні загальники суспільно-економічного характеру * становлять собою блянкетні норми, які потребують додаткових реальних правових гарантій. "Право на працю", проголошує "право на гарантовану роботу з винагородою відповідно до обсягу й якості її", разом з тим не гарантує волі у виборі місця й роду праці, мінімуму оплати її, матеріального забезпечення на випадок безробіття (обмежувачись в цьому випадкові лише загальним зауваженням про "ліквідацію безробіття" в советській господарчій системі). Як показує советська практика, зазначене "право на гарантовану працю" перетворюється в умовах бюрократично-керованої, безконтрольної з громадського боку організації на примусовий обов'язок праці, місце, характер і тривалість якої не залежить від вільної трудової угоди працівника з працедавцем, а від обов'язкових урядових приписів. На підставі постанов уряду й партійного проволу і відповідно ухвалених законів з червня 1940р., залишення місця праці без згоди адміністрації, небихід на роботу або спізнення на неї розглядається не як порушення трудових договірних зобов'язань, а як кримінально карані дія з відповідними санкціями, як ото: засудження до примусової праці й навіть тюремне ув'язнення. Умови праці й розмір винагороди за неї регулюються на підставі т.зв. колективних договорів і тарифних угод, укладуваних між державними установами і профспілками, керованими як ті, так і ті, одними провідними партійними інстанціями, що фактично усуває будь-які можливості для працівника індивідуально або через вільні об'єднання будь-якою мірою впливати на визначення трудової винагороди. Зокрема, советський закон не гарантує найманним працівникам права на активну колективну оборону своїх інтересів шляхом страйків. Мимо посилення конституційного тексту на "постійне зростання виробничих сил советського господарства", як на основну гарантію справедливої й достатньої

оплати праці, платня для переважної більшості советських робітників і службовців не спроможна забезпечити елементарних виног культурного побуту і є, як правило, не адекватна витраченій праці.

"Право на відпочинок" фактично не встановлює довжини робітного дня, обмежуючись загальною згадкою про "семигодинний день для переважної більшості робітників". Як відомо, згаданий стан речей був фактично зліквідований 1940р. запровадженням, на підставі постанови РНК СРСР і ЦК ВКПб, 8-годинного робітного дня в переважній більшості галузей господарства й адміністрації. На практиці даліє однобічно запроваджуванн збільшення робітного часу є звичайним явищем.

Закон, згадуючи про " сітку санаторій" і інших відпочинкових лікувальних закладів як одну з основ права на відпочинок, не говорить у той же час про будь-які правні гарантії, що забезпечували б реальну можливість користування з цих закладів. Насправді, численні категорії працівників позбавлені цієї змоги частково через обмежену кількість місць у названих закладах, частково через високий розмір оплати за перебування в них.

" Право на матеріальне забезпечення в старості й на випадок недуги" спирається як на свою основну засаду на систему т.зв. соціального страхування, яка встановлює звичайно розміри пенсії, що часто стоять нижче прожиткового мінімуму. Час недуги застрахованих працівників оплачується в меншому обсязі проти робітного часу (звичайно на одну третину), що особливо погіршує стан працівників низько оплачуваних категорій. Щодо використання безплатної лікарської допомоги , то в порівнянчч повному обсязі це можливо лише при амбулаторному або домашньому лікуванні. Лікуванням у лікарнях , а особливо на курортах держава не спроможна забезпечити більшості потребуючих. Останнє, крім того, переважно можливе для тих, хто може його відповідно оплачувати.

Право на освіту базується на загальному безплатному шкільному навчанні. Щодо слухачів високих шкіл цей припис зазнав зміни в бік запровадження платні за навчання. За мотиви цієї зміни було подано " зростання добробуту трудящих", дарма, що цей захід було запроваджено саме в період погіршення господарчих ш стосунків. Право здобувати освіту рідною мовою, формально гарантоване конституцією, в царині високої і професійної освіти й

навчання, як правило, порушується. В більшості високих і середніх фахових шкіл України викладання цілком або частково провадиться російською мовою.

Оберненою стороною медалі жіночої рівноправності, з особливим притиском проголошеної конституційним законом, є фактичне притягнення численних категорій жінок до обов'язкової праці в промисловості, сільському господарстві й інших галузях, що негативно відбивається на родинному добробуті. " Державна оборона інтересів матері й дитини " здійснюється системою одноразової допомоги для народжуваних дітей, що звичайно є не співмірна з витратами, які в зв'язку з тим з'являються в родині. Жадних матеріальних надбавок систематичного порядку для багатосімейних закон не передбачає. Відпустка в зв'язку з вагітністю, що раніше за Кодексом Законів про працю тривала 4 місяці (два до народження й два після), скорочена до 56 днів.

Право на національну й расову рівність має бути оперте на кримінальному переслідуванні всякої національної й расової дискримінації, а також пропаганди " расової або національної винятковості " і " расової або національної ненависти ", або " образи раси або національності ". В умовах советсько-комуністичного режиму згадане " право " є не так гарантія національно-расової рівності, як формула, що покриває правовою формою боротьбу проти національно-визвольних рухів і тенденцій. На цій підставі всякі спроби домогтись рівноправного стану української національної культури й науки, а також спроби об'єктивної критичної оцінки (навіть щодо минулого) стосунків між Україною і її метрополією звичайно кваліфікуються як " прояви буржуазного націоналізму " і вияви націоналістичної ненависти до " великого братнього російського народу ".

Гарантовані конституцією громадянські вільності є здійснювані " у відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичної системи ": а) воля слова; б) воля преси; в) воля мітингів і зборів; г) воля вуличних демонстрацій.

Основою для цих прав громадян є " передання для використання в разі потреби трудящим і їх організаціям друкарень, засобів паперу, публічних будинків, вулиць, поштових, телеграфних і телефонних засобів і інших матеріальних засобів ". Також " з метою розвитку організаційної самодіяльності й політичної активності народніх мас громадянам... забезпечується право об'єд -

нуватись у громадські організації: профспілки, кооперативні товариства, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні об'єднання, технічні й наукові товариства". Разом з тим "найактивніші й найовідоміші громадяни з лав робітничої класи й інших верств трудящих об'єднуються в комуністичну партію (большевиків)... яка є передовий загін трудящих в їх боротьбі за зміцнення й розвиток соціалістичної системи й становить провідне ядро всіх організацій трудящих, так громадських, як і державних".

Отже, за чинним законом, реалізація громадянських свобод у советській державі можлива за додержання двох передумов: а) ці свободи мають служити справі зміцнення соціалістичної системи; б) вони здійснюються трудящими шляхом використання друкарень, запасів паперу, поштових, телеграфних і телефонних засобів тощо, що їх держава передає до рук "організації трудящих". Іншими словами, закон не дозволяє використовувати волю слова для критики суцього суспільного порядку ("соціалістичної системи"). За заявою одного з авторів нового конституційного закону Н.Бухаріна (до речі, згодом розстріляного за опозицію Сталіну), питання про соціалістичний устрій в советській державі є, взагалі, "недискутабельне", а тому конституція не може допустити вільне обговорення або критику на цю тему. Советський закон, як і раніше, так і тепер трактує громадянські свободи не як гарантії природних прав особи на оцінку явищ суспільного життя й учають в ньому, але тільки з поведи доцільності їх для інтересів уже встановленого суспільно-політичного порядку.

Друга передумова до використання гарантованих свобод, яка передбачає можливість їх здійснення лише через "організації трудящих", цілком узалежнює це здійснення від того чинника, який, за законом, є "провідне ядро всіх організацій трудящих", тобто від єдиної легальної політичної групи - комуністичної партії.

Ці ж передумови, політичні й правні, позбавляють громадські організації й об'єднання характеру громадянських об'єднань, що існували на основі реалізації права громадян на утворення добровільних спілок і товариств, а залишають за ними й далі характер офіційних, членівпримусових і напівдержавних корпорацій, керованих зафіксованим у законі провідом.

Структура советських громадських організацій, як і всього суспільно-політичного життя, побудована на засадах "демократичного централізму". Через це громадські організації України звичайно або становлять собою філії об'єднань загальносоюзного масштабу, або вносять як формально автономні одиниці до складу таких. Найбільше щодо кількості членства й найактуальніше щодо своїх функцій об'єднання - професійні спілки (які, до речі, як уже свого часу згадувалось, виконували офіційно функції державної установи), складаються з галузевих об'єднань (спілок), більшість яких є або загальносоюзні (без окремих українських центрів), або охоплює певну частину СРСР незалежно від кордонів окремих союзних республік, як ото: спілка металургів півдня, що охоплює, крім України, ще південні області РСФСР і Кавказ. Центральним органом профспілок на Україні є Всеукраїнська Рада Профспілок (ВУРПС), підпорядкована Всесоюзній Центральній Раді Профспілок СРСР (ВЦПС).

Це ж стосується кооперативних об'єднань, які є додатком до державної торгівлі. Провідним центром кооперативних об'єднань є московська Всесоюзна Кооперативна Рада.

Монопартійний характер громадського й політичного життя советської держави є правно зафіксований конституцією, на підставі статті 126, за якою визнається можливим існування лише однієї політичної партії, що об'єднує "найактивніших і найсвідоміших громадян", а також визначається її керівна роль, як "провідного ядра всіх організацій трудящих", як громадських, так і державних. Голова комісії для складання нової конституції Й. Сталін, відповідаючи на закордонну критику монопартійного принципу, відтвореного конституційним проектом 1936р., як не згодні з елементарними засадами демократичного устрою, заявив, що "саме цей порядок речей", тобто існування однієї партії, яка керує всім життям країни, "ми вважаємо за плюс, а не за мінус советської демократії". Тодішній голова союзного уряду В. Молотов у розмові з представником французької преси назвав питання про однопартійність для советських умов "неактуальним". Він обгрунтував збереження монопартійності в советському державно-політичному устрої відсутністю в советському суспільстві антагоністичних клас, що "позбавило ґрунту" питання про існування декількох політичних партій.

За гарантію волі сумління советський закон уважає "відокремлення церкви від держави й школи", а також волю "виконання релігійних обрядів і волю антирелігійної пропаганди". Фактично закон стоїть на засадах обмеження релігійної волі, бо, поперше, не визнає право на релігійну проповідь поза межами церковних або інших, приналежних до церкви приміщень, подруге, забороняє під острахом кримінального покарання провадити групове навчання релігії дітей і підлітків до 18 років. Справжній стан речей унеможливило багатьом категоріям громадян, як напр.: працівники науки, освіти, культури, військові службовці, члени партії й комсомолу, т.зв. відповідальні працівники тощо, навіть використання гарантованого конституцією обмеженого права на волю "виконання релігійних обрядів". Відкрите використання цього права, як правило, тягне за собою для осіб згаданих категорій втрату свого службового стану з мотивів "ідеологічної невідповідності" їх до виконання згаданих службових і громадських функцій.

Недоторканість особи советське право розуміє лише як заборону арешту без судового вироку або дозволу прокурора. Приписів, що обороняли б застосування кар і репресій без суду, советський закон не має.

Право азилу советська конституція визнає за особами, які зазнали переслідувань, борючись "за інтереси трудящих, наукові дослідження або за участь у національно-визвольній боротьбі". Цим самим советська держава бере на себе правний обов'язок давати притулок тільки певним категоріям політичних утікачів, а саме тим, чий світогляд відповідає ідеологічним настановам провідної комуністичної групи советської держави.

Як найголовніші обов'язки громадян советський конституційний закон визначає: а) подержання конституції; б) подержання дисципліни праці; в) поважання правил соціалістично-громадського співжиття. Особливу увагу закон зосереджує на зміцненні "суспільної, соціалістичної власності, що є священна й непорушна підстава советського устрою, джерело багатства й сили батьківщини". Особи, що порушують цю норму, трактуються як "вороги народу". Як уже згадувалось вище, обов'язки трудового порядку советський закон, в основному, трактує не в розрізі цивільноправних зв'язків, але як державну повинність, порушення якої тягне за собою карні санкції. Перенесення господарчих процесів з сфери

приватної самодіяльності до царини державних функцій зумовило гострі заходи оборони державної власності, що її титулом приховано масове вивлащення чисельних верств опролетаризованих власників. Досягнення на нову примусово-колективізовану "соціалістичну власність" кваліфікується не як звичайне порушення чужої власності навіть, але як один з найтяжчих державних злочинів.

Загальну військову повинність конституція 1936-37 рр. поширює "як почесний обов'язок" на всіх, без винятку, громадян. Рекрутам не гарантується ні несення служби в межах УРСР навіть у мирний час, ні вишколення рідною мовою. Як правило, переважна більшість громадян УРСР відбуває службу за межами України в лавах національно-шовіністичних військових одиниць. Територіальний принцип комплектування один час частково застосовуваний, останніми роками цілком відкинуто.

Визначаючи "оборону батьківщини" як "священний обов'язок кожного громадянина", конституція кваліфікує разом з тим як "найбільше злочиння", "зраду батьківщини, завдання шкоди військовій потужності держави й шпигунство". Ці звичайно в усіх державах тяжко карані дії советська практика тлумачить надзвичайно широко. Під категорію зради батьківщини підводиться, наприклад, критика советського політичного й суспільного ладу в закордонній пресі, а також спроба його повалити. Піяльність, скерована на розрив федеральних зв'язків між Україною і ССРСР, "відірвання УРСР, невід'ємної частини ССРСР від Союзу", хоч таке формально і є цілком допущеним на підставі ст.17 союзної конституції, кваліфікується як державна зрада. Під категорію "шпигунство" звичайно зачисляється всякого роду зв'язки з закордоном: особисті, культурні, наукові, економічні тощо. До зради батьківщині належить і неповернення з-за кордону советських громадян, що залишились там з політичних міркувань.

ПОРЯДОК ЗМІНИ КОНСТИТУЦІЇ. Для ухвалення закону, що змінює той чи інший припис конституції, потрібне прийняття його більшістю 2/3 Верховної Ради. Згадана вимога практичного значення не має, бо Верховна Рада, депутати якої поголовно належать до єдиного "б'юро комуністів і безпартійних", приймає всі закони одностайно. Свого часу при обговоренні проекту конституції було висловлено думку про потребу стабільних, не змінюваних раз-у-раз без кінцевої потреби законів. Для цього законо-

лавець, поперше, висунув дещо більші вимоги для зміни конституційних законів і, подруге, кваліфікував ряд норм, як "основні", як ото: поділ республіки на області, номенклатуру міністерств тощо. Проте, практика поліційного, спрощеного регулювання державного життя, притаманна комуністичному режимові, виявилась сильнішою за проголошені засади стабільності й законности, до речі, офіційно декларовані диктатурою двічі: вперше Леніним на початку НЕП"у і вдруге Сталіним при запровадженні нової конституції. Прискорено спрощена процедура советської нормотворчої діяльності, про яку ми говорили в осьому місці, стосувалась однаковою мірою так звичайних нормативних актів, як і конституційних змін. Зміни, наприклад, в адміністративно-територіальному поділі держави або в структурі органів державного урядування звичайно переводились пляхом видання указів президії ВР, затвердження яких мало місце на сесіях ВР часто за кілька місяців по їх переведенні в життя.

У. СУДОУСТРІЙ УРСР.

СУДОУСТРІЙ ПЕРІОДУ ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ. В наслідок державного перевороту в листопаді 1917 р. попередній судовий устрій російської держави, в основному базований на спільних розвинених громадянським суспільством нового часу засадах авторитету закону й судової незалежности, був скасований, як одна з форм "класового панування поміщиків і капіталістів" і заступлений "революційним правосуддя". Цей новий судовий порядок був поширений на Україну разом з советським державним режимом.

Органами цієї нової судової системи були революційні трибунали: верховний, губерніяльні й військові, а також народні суди, що виконували функції колишньої мирової юстиції. Члени трибуналів і народні судді були, як правило, некрести. Крім постійних судців, у трибуналах і народніх судах засідали народні засідателі, виділені радами депутатів. При винесенні вироків і рішень і, взагалі, при переведенні справ трибунали і народні суди послуговувались "революційним сумлінням і соціалістичною правосвідомістю" судців. Обвинувачення в трибуналах підтримували призначені державною владою "громадські обвинувачі". Для

посередництва й оборони на суді сторони або підсудні могли вда-
ватись до призначених судовою владою "правозаступників", що за-
мінили собою колишню адвокатуру. Правозаступники були чи не єди-
ним судовим інститутом, члени якого звичайно були фаховими прав-
никами. У всій судовій організації цього початкового періоду
совєтської юстиції легко можна розглянути спроби наслідування
традицій нагвичайного революційного правосуддя, зразки якого в
новій історії тако французьке революційне судівництво доби Кон-
венту в останньому десятилітті ХУІІІ віку.

Велика частина каральних заходів здійснювалась позасу-
довим шляхом. Переслідування політичних ворогів режиму й певних
категорій злочинів і порушень, як напр.: збройні грабунки, спе-
куляція, службові злочини тощо, переводилось через органи т.зв.
надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, спекуляцією,
саботажем, бандитизмом і службовими злочинами. Діяльність цієї
комісії ("ЧЕКА") базувалась на засадах закритого, несудового,
інквізиційного процесу й здійснювалась порядком переведення "чер-
воного терору", оголошеного під час збройної боротьби совєтсь-
кого режиму за своє існування проти його ворогів.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОГО СОВЄТСЬКОГО СУДОУСТРОЮ. Пере-
хід до т.зв. нової економічної політики (НЕП), що спричинив-
ся до часткового повернення передреволюційних господарчих сто-
сунків і запровадження до господарчого, суспільного й політично-
го життя певних методів і форм стабільного правопорядку, призвів
до кодифікації совєтських матеріяльних і процесуальних норм. Ро-
ку 1923 було випущено цивільні й кримінальні матеріяльні й про-
цесуальні кодекси УРСР і реорганізовано на їх базі совєтське
судівництво. Утворений 1922 року судоустрій є чинний з певними
змiнами змінами то цього часу. Останнє оформлення він знайшов
у совєтській і республіканській конституціях 1936- і 1937 рр., а
також у виданому 16.серпня 1938р. совєтному Законі про Судоустрій
та у відповідних розділах процесуальних кодексів.

Відповідно до принципів конституції й Закону про судо-
устрій правосуддя в совєтській державі здійснюється судами різ-
них інстанцій і полягає в захисті " від усяких зазіхань: а) ус-
тановленого конституцією ССРСР і УРСР суспільного й державного
устрою, соціалістичної системи господарства й соціалістичної
власності; б) політичних, трудових, житлових і інших особис-

тих і майнових прав та інтересів громадян; в) прав і охоронюваних законом інтересів державних установ, підприємств, колгоспів, кооперативних і інших громадських організацій", а також "забезпечення точного і неухильного виконання радянських законів усіма установами, організаціями, службовими особами й громадянами". Завдання советського правосуддя закон убачає не тільки в покаранні злочинця, але й у "виправленні і перевихованні його".

Всі советські громадяни рівні перед судом "незалежно від соціального, майнового і службового стану, національної й расової приналежності". Суди всіх типів і категорій зобов'язує єдине кримінальне, цивільне й процесуальне законодавство.

Розгляд справ відбувається прилюдно, "оскільки законом не передбачено винятки". Підсудний має право на забезпечення засобів судової оборони.

Судоговоріння в УРСР має відбуватись українською мовою. Сторони, що не знають мови судоговоріння, мають право виступати своєю рідною мовою й знайомляться з матеріялами справи через перекладача.

Судова система УРСР складається з Верховного Суду, обласних і народних судів і становить частину загальної судової системи ССРСР, очолюваної Верховним Судом ССРСР. Крім названих категорій судів, на терені УРСР діють т.зв. спеціальні суди, підпорядковані безпосередньо Верховному Судові Союзу.

Вироки й рішення народних судів можуть бути оскаржені сторонами або опротестовані прокурором порядком касаційного переведення перед обласним судом. Вироки й рішення обласних судів оскаржується перед Верховним Судом УРСР. Вироки спеціальних судів оскаржується й опротестовується для однієї категорії перед спеціальними судами вищої категорії або перед Верховним Судом ССРСР для спеціальних судів останньої групи. Вироки, рішення й ухвали, що набули законної сили, можуть бути опротестовані порядком судового нагляду головою Верховного Суду ССРСР, головою Верховного Суду УРСР, генеральним прокурором ССРСР або прокурором УРСР.

Судді, на підставі приписів конституції, незалежні й "підкоряються тільки законові". Суди утворюються "на засадах виборності". Судові колегії, крім випадків "передбачених законом", складаються з постійного судді й народних засідателів. Ос-

танні закликається до виконання своїх обов'язків " у порядку черговості, за списком". Народні засідателі посідають при виконанні своїх судових обов'язків повні права постійних суддів. Суддів і народніх засідателів усувається від виконання їх обов'язків або за відкликом зборців, або за вироком суду. Кримінальне переслідування проти суддів порушується на підставі постанови прокурора республіки " з санкції Президії Верховної Ради ".

Першим і основним своїм завданням советське правосуддя вважає оборону советського політичного й суспільного устрою, а також захист колективної "соціалістичної" власності. З цього погляду в системі советської юстиції велике значення має пункт "В" (про охорону інтересів державних установ і підприємств). Пункт "Б" (про захист різного роду прав громадян) відіграє звичайно підлятну роль.

Спираючись на твердження про найпоступовіший характер советської судової, правової й каральної системи, советська кримінологічна й пенітенціарна думка висунула принцип не так покарання, як " виправлення й перевиховання злочинця", що знайшло свій відбиток у статті 3. закону про Судуострій. Практично методи " трудового перевиховання" засуджених, особливо в далеких таборах, призводить до безконтрольного висиску праці в'язнів і виснаження їх фізичних сил до такої міри, що це в багатьох випадках або робить в'язнів інвалідами, або ступнево вбиває їх. "Виправлені й перевиховані", що відбули свій термін уз'явлення, особливо з числа засуджених у політичних справах, зазнають, як правило, всяких обмежень поліційного порядку, що робить їх фактично громадянами другої категорії.

Теза про різне трактування різних категорій підсудних, акцентована законом 1938р., порушувалась, принаймні до того часу, " класовим підходом" до підсудного, що мало значення при вимірюванні кари за один і той же злочин для підсудних різних суспільних верств.

Закрите суцове переведення, що за законом є допущене лише як виняток, насправді широко застосовується, особливо в політичних справах, підсудних, як правило, спеціальним судам (військовим трибуналам).

Вимога обов'язкового судоговоріння українською мовою звичайно порушується, і судоговоріння переводиться російською

мовою на тій лише підставі, що сторони розуміють її. Спеціальні суди, взагалі, переводять розгляд справ російською мовою.

Советське процесуальне право знає лише касаційне переведення. Отже, розгляд справ у вищих інстанціях переводиться з погляду перевірки додержання процесуальних вимог нижчими судовими ланками. Оскаржені вироки або рішення можуть бути або затверджені, або скасовані, або повернені на новий розгляд до суду першої інстанції в новому складі.

Найвища судова інстанція УРСР - Верховний Суд Республіки. Але і його вироки, рішення й ухвали можуть бути опротестовані порядком судового нагляду перед Верховним Судом ССРС на вимогу голови останнього або генерального прокурора ССРС.

Інститут народніх засідателів, або виборних непостійних членів судових колегій, широко застосовуваний у советському судовому праві, суттєво відрізняється від інституту присяглих, властивого західній (і старій російській) судовій системі. Советські народні засідателі не є "судді сумління", як присягли, які можуть брати участь у судовій процедурі лише в певних обмежених рамах. Народні засідателі, будучи, як і присягли, непостійними й нефаховими суддями, в той же час користуються при судопереведенні всіма правами постійних суддів і не становлять окремої паралельної судової колегії, як це можна бачити в суді присяглих. Натомість, народні засідателі позбавлені права винесення власного "вердикту", опертого на самому лише переконанні, але зв'язані як члени однієї спільної (з постійним суддею) колегії приписами закону (статтями кодексу).

Важливі справи, переважно, політичного характеру, розглядається спеціальними судами в складі самих постійних суддів.

Сучасне советське конституційне й судове право, на західній зразок, акцентує на принципах незалежності суддів і відповідальності їх перед законом. На практиці советські судді, як і всі державні, партійні й інші урядовці в умовах советського режиму, підконтрольні відповідним партійним інстанціям. Для советської судової процедури є характерним систематичне порушення процесуальних вимог і гарантій, якому не надається значення, як явищу, мало актуальному для чинної судової практики.

Усунення судців, як і обрання, підлягає загальноприйнятим неписаним законам совєтського політичного життя й цілком залежить від єдиної керівної в совєтській державі партійної організації, яка має повну волю відкликати суддю або почати проти нього відповідне судове переведення.

НАРОДНІЙ СУД. Найнижча ланка совєтської судової системи є народний суд, який розглядає справи в складі постійного народнього судді й двох народніх засідателів. До 1938р. деякі категорії справ народній суддя розглядав **одноособово** (порядком судового наказу). До 1923 р. народній суддя розглядав деякі справи з двома, а деякі з трьома засідателями. Народній суддя й засідателі обираються на тих же засадах, що й депутати до Рад громадянами району діяльності народнього суду. Засідателі обираються в такій кількості й з таким розрахунком, щоби кожний з них не був зайнятий більше, як 10 днів на рік.

Постійні судді звичайно обираються з числа осіб, наділених довірою відповідних партійних і совєтських органів, і є, як правило, людьми без високої фахової освіти. Здебільшого, особи, призначені для посідання судових посад, переходять прискорене підготування в т.зв. середніх (дворічних) юридичних школах. Контингент слухачів до останніх комплектується з осіб, відраджених партійними й іншими громадськими організаціями. Отже, за критерій для визначення придатності того чи того кандидата для виконання судових або суддівських функцій править не так фахова підготованість, як політична надійність.

Формально народній суддя зобов'язаний звітуватись перед виборцями. В разі відсутності народнього судді районна рада депутатів може прокласти його обов'язки до нових виборців на одного з засідателів.

Кількість суддів для кожного адміністративного району встановлює Рада міністрів на постання міністра юстиції.

Одноособово народній суддя ухвалює постанови про початок судового переслідування або відмовлення в ньому, начебто справи, в разі потреби, до слідчих органів, призначає справи до слухання.

Народньому судові підлегли кримінальні справи про злочини, що в них потерпілими є окремі особи, або такі, які завдали певної, порівнюючи невеликої, шкоди державним інтересам. У циві-

льних справах народній суд розглядає, переважно, цивільні спори між окремими особами, а також спори, що випливають з трудових стосунків.

Народній суд, таким способом, має здійснювати ту частину завдань союезського правосуддя, яка стосується "особистих і майнових прав громадян". Йому підсудні навіть найтяжчі злочини проти людського життя й здоров'я. Розглядання цих справ у вищій судовій інстанції можливе лише в тому випадку, коли в них вбачається порушенням державний інтерес. (Убивство або замах на нього щодо службових осіб, збройні напади, які можуть порушувати нормальний порядок урядування тощо).

ОБЛАСНИЙ СУД. Склад обласного суду обирається х/ обласною радою депутатів трудящих. До нього входять постійні члени суду й нарочні засідателі. Справи, підсудні обласному судові як першій інстанції, розглядаються в складі одного постійного судді (голови або визначеного від нього члена обласного суду) і двох засідателів.

Касаційні скарги й протести на вироки, рішення й ухвали нарочних суддів розглядають судові колегії обласного суду в постійному складі.

Обласний суд складається з колегій для кримінальних справ і колегій для цивільних справ.

Як перша інстанція обласний суд розглядає кримінальні справи " про контрреволюційні злочини, про особливе небезпечні злочини проти державного урядування, про розкрадання соціалістичної власності, про особливо важливі службові й господарські злочини", а також цивільні справи " по спорах між державними й громадськими установами, підприємствами і організаціями". Компетенція обласного суду, як видно з наведеного переліку, охоплює справи, що в них порушено державні інтереси, в тому обсязі, в якому їх не бере до свого розгляду Верховний Суд або спеціальні суди.

ВЕРХОВНИЙ СУД УРСР. Склад Верховного Суду УРСР (голова, постійні члени, засідателі) визначається на 5 років Верховною Радою УРСР.

х/Власне, термін "обирається" цього особистого складу судів вищих інстанцій закон про судоустрій вживає в не зовсім властивому розумінні цього слова. Члени обл. суду не обов'язково обираються в складу обл. ради, фактично йдеться не про обрання, а про призначення, хоч і здійснюване колег. інстанц.

Судові справи, в яких діє Верховний Суд як перша інстанція, розглядається в складі одного постійного судді (голови Верховного Суду або призначеного від нього члена останнього) і двох засідателів. Касаційні скарги й протести розглядають колеґії з постійних суддів.

Як і обласний суд, Верховний Суд складається з двох колеґій: кримінальної й цивільної.

Компетенція Верховного суду УРСР має охоплювати: 1) справи виняткової ваги, передані на розгляд Верховного суду за постановою Президії Верховної Ради або прокурора УРСР; 2) справи про службові злочини депутатів ВР, членів її президії, міністрів УРСР, вищих урядовців, затверджуваних на своїх посадах ВР або радом міністрів, членів обласних виконавчих комітетів, прокурорів відділів прокуратури республіки, обласних прокурорів, голів районних виконавчих комітетів і міських рад, членів обласних судів і прокурорів. У цивільних справах Верховний Суд розглядає "цивільні спори між державними й громадськими установами й об'єднаннями республіканського масштабу". Отже, підсудність Верховному Суду щодо змісту справ охоплює в кримінальній діяльності лише справи виняткової ваги, передані на його розгляд особливим порядком, на ухвалу Президії ВР або прокурора республіки. Основна категорія справ, підсудних Верховному Суду, складається з перевечень щодо порушень службового характеру, підсудних щодо свого змісту обласному суду, але запитаних високими урядовцями центральних установ УРСР і тяжкими категоріями місцевих відповідальних працівників.

Верховний Суд є найвище судове місце УРСР, і на нього покладений нагляд над судовими органами республіки. Крім розгляду касаційних скарг і протестів на вироки й рішення обласних судів, Верховний Суд розглядає порядком судового нагляду протести на вироки й рішення всіх судів УРСР, які вже набули законної сили, але були опротестовані генеральним прокурором СРСР, головою Верховного Суду СРСР, прокурором УРСР і головою Верховного Суду УРСР.

СПЕЦІАЛЬНІ СУДИ. Крім судових органів УРСР, на її території діють ще т.зв. спеціальні суди, що включаються безпосередньо в систему загальносоюзної судової організації. Участь

державних інституцій УРСР у діяльності спеціальних судів полягає лише в тому, що Верховна Рада УРСР і обласні ради обирають до відповідних категорій цих судів народних засідателів.

До спеціальних судів належать: а) військові трибунали армій і корпусів (нижня інстанція) і військові трибунали округ, фронтів, флот (вища інстанція); б) лінійні суди залізничного транспорту; в) лінійні суди водного транспорту. Постійний склад спеціальних судів визначається Верховним Советом СРСР. справи у спеціальних судах розглядаються в складі колегії з постійного члена і двох засідателів. Проте, численні категорії справ розглядають виключно колегії в складі постійних суддів. Касаційна інстанція для корпусних і армійських трибуналів є трибунали округ і фронтів. Для останніх, а також для лінійних судів - військова, залізнична й водно-транспортна колегія Верховного Суду СРСР.

Компетенція лінійних судів охоплює справи "про злочини, спрямовані на підрив трудової дисципліни на транспорті, і про інші злочини, що порушують нормальну роботу транспорту". Лінійні суди діють при управлінні залізниць і водних шляхів.

Військові трибунали "розглядають справи про військові злочини, а також про "інші злочини", віднесені законом до їх відання". Останнє сукупне визначення має величезне практичне значення. Фактично компетенція військових трибуналів дуже широка. На підставі закону про утворення народнього комісаріату внутрішніх справ (СРСР) пізніше поділено на комісаріати внутрішніх справ і державної безпеки, перейменованих далі на міністерства/, всі справи, в яких попередня слідство переводили органи державної безпеки, підсудні військовим трибуналам. Зважаючи на те, що підслідкою державній безпеці в советських умовах може стати перша-ліпша справа, в якій органи МДБ вбачають загрозу інтересам державного і суспільного порядку, трудно визначити, де починається і де кінчаються межі підсудності військових трибуналів. Як правило, всі політичні обвинувачення, велика частина службових злочинів, дії, підвезені під категорію т.зв. економічної контрреволюції, - підпадають судові нахвничайної юстиції в особі військових трибуналів.

ОРГАНИ ДОСУДОВОГО Й ПОЗАСУДОВОГО ПЕРЕВЕДЕННЯ. Органами досудового переведення поціляються на органи дізнання й органи попереднього слідства.

Органами дізнання є: 1/ міліція і кримінальний розшук; 2/ органи МДБ; 3/ органи пожежної охорони; 4/ органи спеціальних інспекцій (праці, податкової, торговельної, технічної тощо); 5/ лісова сторожа; 6/ урядові установи. Інституції, починаючи від пункту третього, діють як органи дізнання в галузях їх спеціальних функцій.

Органи дізнання переводять перші потрібні дії при заведенні кримінальної справи й передають її народньому судові або органам слідства, коли закон вимагає переведення такого.

Попереднє судове слідство переводять районні народні слідчі (в справах, підсудних обласному судові або в деяких, важливіших категоріях справ, підсудних народньому судові) і "слідчі в особливо важливих справах" при Верховному Суді. Нагляд над органами дізнання здійснюють слідчі, над органами слідства - прокуратура.

Хоч органи МДБ і названі в кримінально-процесуальному кодексі органами дізнання, в законі про утворення НКВС їхнє переведення названо слідством, яким фактично воно й є. Порядок переведення в МДБ регулюється особливою інструкцією, подаланою лише для службового вжитку. Так само особливими правилами регулюється і нагляд над органами МДБ, формально здійснюваний прокуратурою. Визначити повний обсяг компетенції МДБ, регульованої особливими, секретними інструкціями, неможливо. Органи політичної поліції советської держави від моменту свого виникнення, відомі під назвою надзвичайних комісій (всеросійської, всеукраїнської, губерніяльних), були наділені не тільки чисто поліцейними, але й судовими та каральними функціями та повноваженнями. Як уже згадувалось, основна маса політичних і службових правопорушень розглядалась порядком інквізиційного переведення органами ЧЕКА, що застосовували кари аж до смертної включно. Із 1926 р. ЧЕКА було заступлено Державним Політичним Управлінням (ДПУ - "ГПУ") у складі народнього комісаріату внутрішніх справ, виділеним згодом в окрему інстанцію по розформуванні наркомату. ДПУ УСРС підлягало т.зв. Об'єднаному ГПУ (ОГПУ) Союзу. Судові функції ДПУ спочатку не посідала. З 1927 р. в зв'язку з загостренням полі-

тичної ситуації всередині країни воно їх набуло. Ухвали судового порядку вносились від імені т.зв. Особливої Нарачи при ДПУ УРСР. З поновним утворенням 1934р. комісаріату внутрішніх справ, зорганізований замість ДПУ, управління державної безпеки дістало право ув'язнювати до таборів особливого призначення на час від 2 до 5 років без судового переведення.

ПРОКУРАТУРА. Органом нагляду над "дотриманням закону міністерствами і підлеглими їм інституціями, а також службовими особами й громадянами" є прокуратура. Зокрема, обов'язками її є здійснювати нагляд над органами попереднього слідства, а також підтримувати державне обвинувачення в суді.

Інститут прокуратури, скасований у перші дні жовтневого перевороту, було відновлено 1922р. Систему прокуратури очолював народній комісар юстиції УРСР, який разом з тим був і генеральним прокурором республіки. Станом комісаріату юстиції й союзної прокуратури не було. 1933 року було утворено посаду прокурора ССРСР, якому був відтепер підпорядкований прокурор УРСР, що його посада була відокремлена від посади народнього комісара юстиції. На підставі союзної конституції 1936р., органи прокуратури було цілком вилучено з системи республіканської компетенції. Призначений на 7 років Верховним Советом ССРСР генеральний прокурор в свою чергу призначає на час 5 років прокурора УРСР і обласних прокурорів. Міських і районних прокурорів на той же час призначає прокурор УРСР. У своїх діях органи прокуратури незалежні від республіканських і місцевих органів влади.

Ясно, що прокурори, як і інші советські службові особи, цілком залежні від відповідних центральних і місцевих партійних інстанцій.

АДВОКАТУРА. Замінений 1917-18 р.р. т.зв. правозаступниками інститут адвокатури було відновлено 1922 року у вигляді колегії оборонців, члени яких, вважаючись за осіб вільних професій, мали подавати правну допомогу громадянам і виступати в суді. Подавання допомоги й поради населенню за певний час зосередилось у т.зв. юридичних консультаціях (колективних адвокатських бюро). У певних, передбачених законом випадках колегії оборонців були зобов'язані подавати оборону й поради безкоштовно, як ото в судових справах, що в них є обов'язкова участь

прокуратури, якщо підсудний не обирає сам собі оборонця.

На чолі правлінь колегій оборонців, формально обраних самими адвокатами, фактично, як і скрізь, стояли відпоручники партійних інстанцій.

СУДОВІ ВИКОНАВЦІ. Виконання судових рішень у цивільних справах, а також майнової частини кримінальних вироків переводиться в советському суді через судових виконавців, які об'єднуються в колегії при советських судових місцях. Судових виконавців призначає міністер юстиції республіки.

XXXXXXXXXXXX

